

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Çukurova University

Journal of Faculty of Divinity

Cilt 10

Sayı 2

Temmuz-Aralık 2010

Eş'arî'de Hadis ve Sünnet -el-İbâne Örneği-

Yrd. Doç. Dr. Kadir DEMİRCİ*

Atıf / ©- Demirci, K. (2010). Eş'arî'de Hadis ve Sünnet -el-İbâne Örneği-, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2), 45-86.

Özet- İmam Eş'arî, Ehl-i Sünnet düşüncesinin Eş'arîyye ekolünün kurucusu olan ünlü bir kelâm âlimidir. Hicrî 260/873 yılında Basra'da doğmuş, 324/936'da Bağdat'ta vefat etmiştir. Onun itikâdî görüş ve düşüncelerinin ele alındığı en önemli eserlerinden biri el-İbâne adlı eseridir. Bu eser aynı zamanda Mutezile ve Kaderiye gibi bidat fırkalarına bir reddiye mahiyetindedir. Dolayısıyla Eş'arî'yi diğerlerinden ayıran düşünce ve yöntem bir ölçüde bu eserde ortaya konulmuştur. el-İbâne'de yoğun bir şekilde hadis kullanıldığı görülmektedir. Eş'arî, hadis, rivayet, haber ve sünnet terimlerini aynı anlamda kullanmıştır. Onun âhâd haberleri itikâdî konularda bir delil olarak kullanılması dikkat çekicidir. O, hadisleri sünnet kavramıyla ilişkilendirmekte ve bu kavram temelinde onlara bir değer atfetmektedir. Ayrıca onun, hadisleri yorumlamada metnin zâhirine sıkı sıkıya bağlı kalmayı tercih ettiği de müşahede edilmektedir.

Anahtar sözcükler- Hadis, Sünnet, Eş'arî, el-İbâne

Giriş

Hadis, tarih boyunca İslâmî ilimlerin hep odağında yer almıştır. Tefsirin, fıkın, kelâmın, tasavvufun şekillenmesinde ve bu alanların her birinde farklı anlayışların ortaya çıkmasında hadisin rolü asla inkar edilemez. Hadisin bu rolünden olsa gerek özellikle günümüzde, hemen hemen her ilim dalında hadisin kullanımı, algılanışı, yorumlanması yeniden ele alınmaktadır. Hatta sadece ilim dallarıyla yetinilmemekte; o ilim dalı içerisinde temâyüz etmiş âlimlerin hadise bakışı, onu kullanışı ve yorumlayışı daha bir titizlikle değerlendirilmektedir. Şüphesiz bu değerlendirmeler geçmişimizi daha iyi anlamaya, günümüzü de daha iyi ve sağlıklı anlamlandırmaya yöneliktir.

* Yüzüncü Yıl Üni. İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, e-posta: kadirdemir2003@yahoo.com

'Eş'arî'de Hadis ve Sünnet' başlıklı bu çalışma, yukarıda belirlenen çerçevede kendini konumlandırmaktadır. Hadisin, farklı bir ilim dalının müntesipleri olan kelamcılar tarafından kullanımı ve algılanışı hadisçiler tarafından bir değerlendirmeye tabi tutulmalıdır.¹ Bu kullanım ve algılanış geleneksel hadis kullanım ve algılanışıyla ne kadar örtüşmekte ve ne kadar ayrılmaktadır sorusu cevaplandırılmalıdır. Kelamcılarının birbirlerinden farklı düşünceler serdetmelerinde hadisin ne denli bir rol oynadığı belirlenmelidir. Tabî ki bu büyük hedefe ancak atılacak küçük adımlarla ulaşılabileceğini de göz ardı etmemek gerekir. Bu nedenle, biz bu büyük hedefe küçük bir çalışmayla katkı sağlamayı amaçladık ve Eş'arî'nin *el-İbânesi* ile işe başladık.

Eş'arî, *el-İbâne* isimli eserinde hadis, haber, rivayet, eser gibi kelimeleri sık sık kullanmaktadır. Bu çalışmada onun bu kelimeleri kullanımına yoğunlaşarak bu kelimeler ile tam olarak neyi kastettiğini, bu kelimeleri aynı anlamda mı yoksa farklı anlamlarda mı kullandığını tespit etmeye yöneldik. Diğer taraftan, hangi anlamda kullanırsa kullansın Eş'arî'nin hadise, rivayete veya habere nasıl bir anlam yüklediğini de belirlemeyi amaçladık. Bu arada onun sünnet kavramını nereye yerleştirdiğini, hadis ile sünnet arasında nasıl bir bağ kurduğunu, sünnetin mahiyet ve bağlayıcılığına nasıl baktığını görmeye çalıştık. Ayrıca onun ele aldığı hadisleri kullanırken onları nasıl yorumladığı sorusunu da cevaplandırmayı istedik. Böylece, kelam kültürümüzün önemli simalarından biri olan Eş'arî'nin hadis, haber, rivayet, sünnet kavramları konusundaki düşüncesini, hadise kelâmî konularda nasıl bir rol biçtiğini, ayrıca onun hadisi yorumlamada nasıl bir yol takip ettiğini belirlemiş olacağız. Şimdi öncelikle görüşlerini ele aldığımız imam Eş'arî'nin hayatı ve *el-İbâne* adlı eserini kısaca tanıyalım.

1. İmam Eş'arî ve el-İbâne

İmam Eş'arî'nin hayatı üzerine çalışanların da belirttiği gibi birkaçı dışında kaynaklarda imam Eş'arî hakkında çok fazla bilgi bulmak oldukça zordur. Asıl adı Ali b. İsmâil olan Eş'arî, hicrî 270/873 yılında Basra'da doğmuş, 324/936 yılında da Bağdat'ta vefat etmiştir. Sahabeden Ebû Musa el-Eş'arî'nin nesebinden olduğu söylenir. Önceden Mutezile mezhebinden olan Eş'arî, Mutezilî âlim Ebû Ali el-Cübbâî'den (ö. 321/915) kelam dersleri almıştır. Irak'ın önde gelen Şâfiî âlimlerinden Ebû İshâk el-Mervezî'nin ilim meclisine devam eden

¹ Kelamcılarının hadis ile olan ilişkilerini değerlendiren çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis, Kitâbiyât*, bs. I, Ankara 2004; Hüseyin Kahraman, *Matürîdilikte Hadis Kültürü*, Bursa 2001; Nuri Tuğlu, *Matürîdi Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi* (basılmamış doktora tezi), Isparta 2003

Eş'arî, ayrıca, yine Şâfiî ashabından İbn Süreyc'den fıkıh ilmini, “*İlelü'l-hadis*” gibi hadise dair çeşitli eserleri olan Basra'nın ünlü muhaddisi Zekeriya b. Yahya es-Sâcî'den hadis dersleri almıştır.²

Eş'arî'nin çağdaşları arasında Muhammed b. Cerîr et-Taberî, İbrahim b. Ahmed el-Mervezî, Mahmud b. Dâvûd el-İsbehânî, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, Cüneyd el-Bağdâdî, Hallâc-ı Mansûr, İbn Râvendî gibi âlim ve ârifler yer almaktaydı.³

Kırk yaşında gördüğü bir rüyanın da etkisiyle⁴ Mutezile mezhebini terk eden⁵ İmam Eş'arî, gerek Mu'tezile, gerek Kaderiye gerekse de Cehmiyye olmak üzere çeşitli fırkaların görüşlerini tenkit edici eserler yazmaya başlamış ve itikatta Eş'arî mezhebinin imamı olmuştur. Onun eserlerinin sayısı hakkında birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak *el-İbâne fî Usûli'd-Diyâne*⁶ ve *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn'i*⁷ en bilinenleridir. Ayrıca *el-Lüma' fi'r-Redd ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bid'a'*, *Risâletun fî istihbâbi'l-Havz fi'l-Kelam*,⁸ *Risâletun ilâ ehli's-Sağr* onun eserleri arasında yer almaktadır.⁹

Eş'arî'nin talebelerini, daha doğrusu ondan ders alan ve onun yolunu devam ettirenleri *Tabakâtü's-Şâfiyye* müellifi İmam Sübkî yedi tabakaya ayırmaktadır. Özetle bu tabakada

² el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, tahk: Abbas Sabbâğ, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1994, (eseri tahkik eden Abbas Sabbağ'ın mukaddime yazısından, s. 11, 12

³ Eş'arî, age, s. 14, 15; Eş'arî'nin hayatı için bkz: M. Sait Yazıcıoğlu, Eş'arî'nin Hayatı, *AÜİFD*, c. XXV, s. 457-476

⁴ Eş'arî'nin gördüğü rüyalarla ilgili anlatımları şüphe ile karşılayanlar da bulunmaktadır. Bkz: Erkan Yar, Eş'arî ve Metodolojisi, *FÜİFD*, c. X, s. 1-4, 135-152

⁵ Eş'arî'nin Mu'tezile'yi terk etmesinin nedenlerine dair bkz: İsmâil Şık, Eş'arî'nin Mu'tezile'den Ayrılmasının Nedenleri Üzerine Bir Deneme, *ÇÜİFD*, 2004. c. 4, s. 1, s. 283-310

⁶ Bu eser Eş'arî'nin *Usûlu Ehli's-Sünne* adlı eseriyle birlikte Doç. Dr. Ramazan Biçer tarafından tercüme edilmiştir: Ramazan Biçer, *el-İbâne ve Usûlu Ehli's-Sünnet Eş'arî Akâidi*, Gelenek yayınları, İstanbul 2010

⁷ Eş'arî'nin bu eseri de tercüme edilmiştir. *İlk Dönem İslam Mezhepleri Çev*: M-Dalkılıç Ö-Aydın, Kabcacı Yay. İstanbul 2005

⁸ Bu risâle Talat Koçyiğit hocamız tarafından bazı notlarla tercüme edilmiştir: Talat Koçyiğit, “Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ve Bir Risâlesi”, *AÜİFD*, Ankara, 1960, cilt: VIII, sayı: , s. 165-174

⁹ Eş'arî'nin hayatı ile ilgili daha fazla bilgi için bk: M. Sait Yazıcıoğlu, “Eş'arî'nin Hayatı”, *AÜİFD*, 1981, cilt: XXV, sayı: , s. 457-476

yer alan ünlü talebeleri şunlardır: Birinci tabakada, Nizâmiye medresesinde müderrislik yapan Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed et-Taberî, ikinci tabakada; Ebû Bekr el-Bâkîllânî ve İbn Fûrek, üçüncü tabakada, Abdülcebâr el-İsferâyînî, dördüncü tabakada Hatîb el-Bağdâdî, beşinci tabakada Gazâlî, İbn Asâkir, Şehristânî, altıncı tabakada Fahreddîn er-Râzî, Âmidî, İzzüddin b. Abdisselâm, yedinci tabakada İbn Dakîk-il-İd yer almaktadır.¹⁰

İmam Eşarî'nin kelâmî konuları ele aldığı *el-İbâne* adlı eserini Bağdat'a geldikten sonra yazdığı söylenir. Rivayete göre o, Bağdat'ta ünlü Hanbelî âlim Berbehârî ile görüşmüş ve ona Cübbâ ve Ebû Hâşim'e yönelik yazdığı reddiyelerden söz etmiştir. Berbehârî ise bu konuları bilmediğini, kendisinin sadece Ahmed b. Hanbelî'in söyledikleri hakkında bilgi sahibi olduğunu ve onun görüşlerine uyduğunu söylemiştir.¹¹

Bu rivayete göre Bağdat'ta Mutezile'ye yönelik reddiyelere pek itibar edilmediği, aksine Ahmed b. Hanbelî'in görüş ve düşüncelerine değer verildiği görülmektedir. Buradan anlaşıldığına göre de Eşarî Bağdat'taki bu yönelime ayak uydurmuş ve Ahmed b. Hanbelî'in görüşlerini savunup temellendirecek bir eser yazmaya karar vermiştir. Nitekim Eşarî eserinin başında Ahmed b. Hanbelî'e şu sözlerle övgülerde bulunmaktadır:

"Biz Ahmed b. Hanbelî'in söylediklerini kabul ederiz. Allah onun yüzünü ağartsın, derecesini yükseltsin, onun görüşlerini kabul edenler doğruyu kabul etmişler ve ona muhalefet edenler de ayrılığa düşmüşlerdir. Çünkü o, faziletli imam, olgun önderdir. Dalâlet açığa çıktığında Allah onunla gerçeği açıkladı, onunla ilkelerini ortaya koydu. Bidatçilerin bidatini, sapıtanların sapıklıklarını, şüpheye düşürenlerin şüphelerini onunla savdı"¹²

Eşarî'nin kaleme aldığı bu eser, İslam itikâdî ile ilgili konuların sistematik bir şekilde açıklanmasından öte belli başlı konularda Eşarî'nin tavırlarını ortaya koyan reddiye mahiyetinde bir eserdir. O, bu eserinde bidat ehli ve hak ehlinin görüşlerini verdikten sonra, Allah'ın âhirette görülmesi ve Kur'an'ın yaratılmamış olduğu konusunu inceler. *el-İbâne'de* bu konuların öncelenmesi o dönemde var olan teolojik tartışmalarla ve aynı zamanda Hanbelîlerin

¹⁰ Tâcü'd-din es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kubra*, tahk: Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Abdül-fettah Muhammed, (I-X), yy. 1413, III, 354, 374, 422,

¹¹ Ebû Ya'lâ, *Tabakât*, s. 330

¹² Eşarî, *el-İbâne*, s. 34, 35

görüşleri ile ilgili olmasındandır.¹³ *el-İbâne*, Eşarî'nin diğer eseri *el-Lüma'* ile mukayese edildiğinde onun nakillerle, özellikle hadis rivayetleriyle dolu bir eser olduğu göze çarpar. Bütün bunlar Eşarî Hanbelî ilişkisinin ve Eşarî'nin Hanbelilik içinde bulunma arzusunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

2. Eşarî'nin Hadis Kelimesini Kullanımı

Bilindiği gibi hadis hemen hemen her İslâmî ilimde kullanılan ortak bir kelimedir. Bu, Hz. Peygamber'in konumundan kaynaklanan bir husustur. Zira, Hz. Peygamber Kur'an'la birlikte dinde kendisine müracaat edilmesi gereken bir meşrûiyet kaynağıdır. Hiçbir görüş ve düşünce ondan onay almadan meşrûiyet kazanamaz. Bu gerçekten dolayı en başta tefsir, fıkıh, kelim, tasavvuf gibi ilimler hadisten mustağni kalamamış, onunla meşgul olmuşlardır.

Hadis kelimesi, hadis ilmi içerisinde başta gelen ve oldukça önem arz eden istilahlardan biridir. Hadisin etrafında bu kelime ile ilişkili olan haber, rivayet, eser gibi başka kelimeler de kullanılmaktadır. Bazıları bu kelimelerin eş anlamlı olduklarından söz etmiş, bazıları ise bunların anlamı üzerinde birbirinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Genel olarak hadis, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerini içeren rivayetlere verilen bir isim olarak bilinir. Hatta bu kelimenin ilk defa istilâhî anlamda Hz. Peygamber tarafından kullanıldığı ifade edilir. Rivayet edildiğine göre Ebû Hureyre bir gün Hz. Peygamber'e "Kıyamet günü senin şefaatinâ nail olacak olan en mesut kimse kimdir? diye sorar. Hz. Peygamber de "Senin hadise karışı iştîyakını bildiğim için bu hadis hakkında bana senden önce kimsenin soru sormayacağını tahmin etmiştim. Kıyamet günü benim şefaatinâ nail olacak kişi lâ ilâhe illallâh diyen kimse-dir" diye cevap vermiştir.¹⁴ Ancak İslam âlimleri hadis kelimesini sadece Hz. Peygamber'in sözleri ile ilgili değil, aynı zamanda sahabe ve tâbiûunun sözleriyle ilgili olarak da kullanmışlardır. Bu yönüyle hadis kelimesi 'haber' kelimesi ile eş anlamlıdır.¹⁵

Bazıları da hadis, haber ve eser kelimelerini aynı anlamda kullanarak üçüne de Hz. Peygamber'den gelen söz, fiil ve takrirler anlamını vermişlerdir. Bazıları ise hadisi Hz. Peygamber'den gelenler, haberi ise onun dışında sahâbe ve tâbiundan gelen nakiller diye ad-

¹³ Erkan Yar, "Eşarî ve Metodoloji", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, cilt: X, sayı: 2, s. 35, 36

¹⁴ Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, tahk: Muhammed Zühreyy b. Nâsır, Dâru Tavku'n-Necat, yy, 1422, İlim, hno: 99, I, 31.

¹⁵ Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yay. bs. I, Ankara 1992, s. 148, 149

landırmışlardır. Böylece hadis ile haberi birbirinden ayırmışlardır. Bazıları da sahabe ve tâbiûna nispet edilen söz ve fiillere 'eser' adını vermişlerdir.¹⁶

Acaba hadisçilerin dışındaki âlimler hadis ve benzeri kelimeleri hangi anlamda kullanmışlardır? Onların hadis ve benzeri kelimeleri kullanmaları hadisçilerden farklı bir şekilde midir? Yoksa onlar da hadisçilerin kullarımlarını mı esas almışlardır.

İşte biz bu sorulardan hareketle Eş'arî'nin hadis kelimesini hangi anlamda kullandığını inceleyecek ve onun bu kelimeyle ve benzer anlamda olan diğer kelimelerle olan ilişkisini belirlemeye çalışacağız. Zira, Eş'arî'nin *el-İbâne'sine* kabaca bakıldığında bile onun bazen hadis, bazen haber, bazen sünnet, bazen de rivayet kelimelerini sıkça kullandığı görülecektir. Öyleyse bu kelimelerin *el-İbâne'de* yüklendiği anlam nedir sorusunu sormak ve bunun cevabını bulmak kaçınılmazdır.

İmam Eş'arî *el-İbâne* isimli eserinde Mutezile ve Kaderiye gibi Hak'tan sapan fırkalardan söz ederken, onları, Peygamber'den ve ilk dönem selef âlimlerinden nakilde bulunmamakla itham eder. Örnek olarak da Allah'ın görülmesi ile ilgili rivayetleri gösterir. Zira bu rivayetler, değişik cihetlerden gelmiştir; ayrıca, bu konu ile ilgili birbirini destekleyen eserler vardır ve bu konuyu mütevâtir derecesinde destekleyen haberler de bulunmaktadır. Ancak bu fırkalar, sahabenin Hz. Peygamber'den naklettikleri bu rivâyetlere muhalefet etmiş ve bunlara bağlı kalmamışlardır.¹⁷

Eş'arî'nin bu görüşlerini *el-İbâne* isimli akâid eserinde dile getirdiğini dikkate alırsak, onun itikâdî konularda nakle uyulması gerektiği düşüncesinde olduğunu çıkartabiliriz. Onun nakil ile kastettiği ise, Hz. Peygamber ve seleften nakledilen rivâyetlerdir. Bütün bunlardan anlaşıldığına göre Eş'arî'nin temel tezi şudur: İtikâdî düşünce herhangi bir tevil yapılmadan Kur'ân'ın zâhirinden ve geçmişe ait olan ahbâr ve âsârdan oluşturulmalıdır. Zira o, kitabının hemen başında hamdele ve salveleden sonra önünden ve arkasından batılın gelmediği Allah'ın Kitab'ından söz eder. Kitab'a uyanın kurtulacağını, ona muhalefet edenin ise dalâlete ve cehâlete düşeceğini söyler. Allah Teâlâ'nın da Kitab'ında bizi Rasûlullah'ın sünnetine sarılmaya teşvik ettiğini beyan eder. Ardından ise Rasûlün getirdiklerini almayı, ona muhalefet etmemeyi, her işi Resûle döndürmeyi, ona itaat etmeyi, onun hevasından değil vahiy ile konuştuğunu, onun vahye tâbi olduğunu, ondan gelenlere 'işittik ve itaat' ettik demeyi ifade

¹⁶ Mahmud Tahhan, *Teysîru Mustalahî'l-Hadis*, Mektebetü'l-Maârif, bs. 8, Riyad 1987, s. 15, 16

¹⁷ Eş'arî, *el-İbâne*, s. 33

eden âyetleri ardı ardına sıralar. Daha sonra ise şekavete uğrayanların Peygamber'in sünnetlerini arkalarına atıp, kendilerinden öncekilerin dinini taklit ettiklerini, peygamberin sünnetlerini ise batıl saydıklarını, onları inkar ettiklerini belirtir.¹⁸ Bu girişten hemen sonra ise 'Bid'at ehlinin görüşleri" ni konu başlığı yapar ve onların kendilerinden önceki atalarını taklit ettiklerini, heva ve heveslerine uyduklarını, Kur'an'ı tevil ettiklerini, Rasûl'den ve seleften herhangi bir nakilde bulunmadıklarını dile getirir.¹⁹ Başta Mutezile olmak üzere bidat fırkaları ise geçmişe ait olan ahbâr ve âsârı dikkate almamışlardır. Ahbâr ve âsârı dikkate alıp ona bağlı kalanlar ise sünnetin temsilcileridir. Nitekim o, bu düşüncenin temsilcileri olarak adlandırılan "Ehlü's-Sünne"²⁰ kavramına atıf yapar ve "Hameletü'l-Ahbâr ve'l-Âsâr"²¹ tabirini kullanır. Ayrıca bu düşüncenin önde gelen meşhur temsilcisi Ahmed b. Hanbel'e *el-İbâne'de* övgü dolu sözler söyler.²² Dikkat çekilmesi gereken hususlardan biri de, onun itikat konularını ele aldığı *el-İbâne* adlı eserinde sünnet, hadis, haber, rivayet, eser gibi kavramlara sık sık yer vermesidir. Bütün bunlar bizce Eş'arî'nin temel tezinin referanslarını göstermesi bakımından önemlidir.

Merak konusu olan ise onun Hz. Peygamber'in sözleri ile sahabe sözlerini hangi kelimelerle adlandırdığı ve bu kavramları hangi anlamda kullandığıdır. Bu kelimeler birbirinden bağımsız, her biri farklı bir şeye delâlet eden farklı anlamda ya da aynı anlamda kullanılan kelimeler midir? Bu soruyu cevaplandırabilmek için onun bu kelimeleri kullandığı yerlerdeki örneklere bakmamız gerekmektedir. Şimdi bu örnekleri görelim:

* Eş'arî rü'yet (Allah'ın görülmesi) konusunda Mu'tezile ile yaptığı tartışmada şöyle der:

Mutezile için rüyet konusunda "Nur olanı nasıl görürüm"²³ **hadisi** hüccet olmaz. Çünkü, ona göre bu konuyu Hz. Peygamber'e soran kişi, Allah'ın dünyada görülüp görülemeyeceğini sormuş ve demiştir ki; Rabbini gördün mü? Bu soruya cevap olarak Hz. Pey-

¹⁸ Eş'arî, age, s. 12

¹⁹ Eş'arî, age, 14

²⁰ Eş'arî, age, s. 78, 34

²¹ Eş'arî, age, s. 92

²² Eş'arî, age, s. 34, 35

²³ Hz. Peygamber'e rü'yet sorulduğunda, "Nurdur, nasıl göreyim?" demiştir: İshâk b. Râhûye, *Müsned*, (I-V) Medine 1991, II, 312; Ahmed, *Müsned*, Müessesetu'r-Risâle, yy., 1999, VI, 107; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (I-XIII) Dimeşk 1984, VIII, 128

gamber: “Nur olanı nasıl göreyim” demiştir.²⁴ Yani Eşarî Mutezi’lenin Allah’ın görülemeyeceğine dair ileri sürdüğü hadisin kendileri için delil olamayacağını dile getirmektedir. Zira söz konusu hadis Allah’ın dünyada görülmesi ile ilgilidir. Zira Hz. Peygamber’e ‘Rabbini gördün mü’ diye sorulan soru dünyada görme ile ilgili bir sorudur. Hz. Peygamber de ‘Nur olanı nasıl göreyim’ demek sûretiyle dünyada Allah’ın görülemeyeceğini dile getirmiştir. Eşarî diğer taraftan bu hadisin Mu’tezile için delil olamayacağını ifade eder. Çünkü bu hadis Allah’ın nur olduğunu bildirmekte Mutezile ise Allah’ın nur olduğunu inkar etmektedir.²⁵ Fakat bizim için burada önemli olan nokta Eşarî’nin Hz. Peygamber’den nakledilen merfu sözü ‘hadis’ diye isimlendirmesidir.

* İmam Eş’arî Kaderiyye’nin kader konusundaki anlayışının yanlışlığını ortaya koyarken ele aldığı rivayeti şu tabirle zikreder:

“Ebu’z-Zinâd, el-A’râc ve Ebû Hureyre isnadıyla gelen **hadiste** Hz. Peygamber, Hz. Musa’nın susturulduğunu” söylemiştir.²⁶ Bu örnekte de Eşarî Hz. Peygamber’den merfu olarak rivayet edilen sözü ‘hadis’ diye adlandırmıştır.²⁷

Bu örneklerde Eş’arî’nin ‘hadis’ kelimesini: “Hz. Peygamber’in sözü” anlamında kullandığı görülmektedir.

²⁴ Eşarî, age, s. 52, 53

²⁵ Eşarî, age, s. 17

²⁶ Humeydî, *Müsned*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut ty, II, 475; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 248, 264, 268, 398; Buhârî, *Enbiya* 32, hno: 3228, Kader 10, hno: 6240, *Tevhid* 37, hno: 7077; Müslim b. Haccâc, *Sahih-i Müslim*, Dâru İhyâ-it-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, ty, Kader 13, 14, 15; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as, *Sünen*, Vezâretü’l-Evkâf, Beyrut, ty, Kader 17, hno: 4701, IV, 226; İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *Sünen*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, ty., Kader 10, hno: 80, I, 31; Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Sahih*, Dâru İhyâ-it -Turâsi’l-Arabî, Beyrut, ty, Hicâcû Adem ve Musa 3, hno: 2134, IV, 444; Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Adem ile Musa tartıştılar. Musa: “Sen insanları saptıran ve onları Cennetten yeryüzüne çıkartan Adem değil misin? Adem ona şöyle dedi: “Sen, Allah’ın her şeyin ilmini verdiği ve insanlar için Peygamber olarak seçtiği Musa değil misin? Musa, ‘evet’ dedi. Adem, ‘Sen beni, ben yaratılmadan önce, yapmam için bana yazılan bir şeyden dolayı mı kınıyorsun? dedi. Adem, Musa’ya galip geldi.” Bu hadisin şarihlerin yorumları çerçevesinde eleştirisi ve değerlendirilmesi için bk: İsmail Hakkı Ünal, “Geleceksel Hadis Yorumunda Şarihin Hadisin Anlaşılmasına Katkısı”, *İslâmiyât*, cilt: 10, sayı: 3 (temmuz-eylül 2007) Ankara, s. 89-111

²⁷ Eşarî, age, s. 152

Diğer taraftan Eş'arî, rivâyet kelimesini de Hz. Peygamber'in sözü anlamında kullanmaktadır.²⁸ Örneğin, yine rü'yet ile ilgili düşüncelerini ifade ettiği yerde şu tabire yer verir:

“Biz Mutezile'ye karşı Allah'ın görüleceği konusunu ispat etmek için bu **rivâyeti** tercih ettik; çünkü onlar Allah'ın nur olduğu hakikatını inkar etmektedirler”²⁹ Bu rivâyet biraz önce zikredilmişti. Yani, imam Eş'arî Hz. Peygamber'in bir konuda söylediği söze bir yerde 'hadis' demek, bir başka yerde ise 'rivayet' demektir. Yani o, hadis ile rivâyeti eş anlamda kullanmaktadır.

* Bir başka yerde imam Eş'arî şu ifadeleri kullanır:

“Allah'ın gözle görüleceğini ispat eden delillerden biri de Hz. Peygamber'den kalabalık bir topluluğun, değişik cihetlerden yaptıkları şu **rivâyet**: *Rabbini Bedir gecesinde ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz. Onu görmeniz her hangi bir sıkıntı da olmayacaktır*”³⁰ Görüldüğü gibi Eş'arî Hz. Peygamber'den merfu olarak nakledilen söze, yani hadise aynı zamanda 'rivâyet' adlandırmasını yapmaktadır.³¹

* Misak konusunu ele alırken de Eş'arî'nin şöyle dediğine şahit oluyoruz:

“Bu konuda Rasûlullah'dan şöyle bir **rivâyet** gelmiştir: *“Allah Âdem'in sırtını sıvazlamış ve ondan zürriyetini çıkarmıştır.*”³² Eş'arî burada da hadisi 'rivayet' diye adlandırmaktadır.³³

* İmam Eş'arî cehenneme girecek olanların bir daha oradan çıkmayacaklarını iddia edenlere itiraz sadedinde şu ifadeler yer verir:

²⁸ Eş'arî, age, s. 152

²⁹ Eş'arî, age, s. 53

³⁰ *el-Buhârî*, Fadlu Salâti'l-Asr 15, hno:554, 1/114; *Müslim* Fadlu Salâteyi's-Subhi ve'l-Asri 37, hno:633, 1/439; *Ebû Dâvûd*, Rü'ye 19, hno:4731, 4/374; *et-Tirmizî*, Rü'yetu'r-Rab 18, hno: 2554, 4/688; *İbn Mâce*, Fimâ Enkerat el-Cehmiyye, hno:117, 1/63; Ahmed, *Müsned*, hno: 10906, 16/527

³¹ Eş'arî, *el-İbâne*, s. 52

³² Malik, *Muvatta*, Kader 1, hno: 3337, V, 1322; *Ebû Dâvûd*, Sünne 17, hno: 4705, IV, 363; *Tirmizî*, Tefsir 8, hno: 3075, V, 266; Ahmed, *Müsned*, hno: 311, I, 399, IV, 128, 446, V, 463

³³ Eş'arî, *el-İbâne*, 1/235

“Cehenneme giren kimsenin bir daha oradan çıkmayacağını iddia edenler, Rasulullah’tan nakledilen şu **rivâyete** muhalefet etmişlerdir: Allah Teâlâ cehennemden bir topluluğu onları cezalandırdıktan sonra çıkarır”³⁴

* Allah’ın parmakları ile ilgili konuyu tartıştığı bir yerde de Eş’arî şu tabire yer verir:

“Nitekim bu konuda Rasulullah’dan **rivâyet** gelmiştir”³⁵

Bu örneklerde İmam Eş’arî ‘hadis’ kelimesinin yerine ‘rivâyet’ kelimesini kullanmıştır. Bu da gösteriyor ki Eş’arî ‘hadis’ ile ‘rivâyet’ kelimesini aynı anlamda kullanmaktadır. Tabii burada Eş’arî’nin ‘rivâyet’ kelimesini kullanırken ona eklediği sıfatlar da dikkat çekicidir; o, bir yerde bu kelimeyi ‘**rivâyetu’l-cemaât mine’l-cihâti’l-muhtelife**’ terkihi ile kullanmaktadır.³⁶ Yani Eş’arî bu terkihi ile kalabalık bir cemaat tarafından ve çeşitli cihetlerden gelen rivâyeti kastetmektedir. Ancak onun ileride de görüleceği üzere delil olarak kullandığı bütün rivâyetlerde bu kritere bağlı kaldığı da söylenemez.

Diğer taraftan İmam Eş’arî Hz. Peygamber’den nakledilen sözler için ‘haber’ kelimesini kullanır ki bunun da çok sayıda örnekleri vardır:

* Örneğin, imam Eş’arî yine rüyet konusunu tartıştığı yerde şöyle der:

“...Rüyetullah konusunda gelen çeşitli rivayetler vardır. Bu rivayetlerin sayısı (Mu-tezilenin kabul ettiği) recm haberinin sayısından daha fazladır.”³⁷ Burada Eş’arî herkesin bildiği recm hadisine³⁸ atıfta bulunmaktadır. O, Hz. Peygamber’den nakledilen bu hadisi ‘recm **haberi**’ diye adlandırmakla Hz. Peygamber’in sözlerine aynı zamanda haber adlandırması yapılabileceğini göstermektedir.

³⁴ Eş’arî, age, s. 39

³⁵ Eş’arî, age, s. 38

³⁶ Eş’arî, age, s. 52

³⁷ Eş’arî, age, s. 52

³⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Bombay, 1983, X, 78-79; Ahmed, *Müsned*, V, 127, 216-217; *Ebû Dâvûd*, *Hudûd*, 7, 23. Recm hadisi ile ilgili değerlendirme için bkz: Ahmet Keleş, *Hadis İliminde İsnadın Otoritesi veya Akla Rağmen Hadis Okuyuculuğunun Çağdaş Bir Örneği “Recm Cezası” Çalışmasına Eleştirel Bir Bakış*, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, cilt: IV, sayı: 1, s. 41-84.

Eş'arî'nin Hz. Peygamber'in sözünü 'haber' diye adlandırdığına dair bir başka örnek de müteşâbih sıfatların konu edildiği yerde geçmektedir. O, Allah'ın eli konusunu işlediği yerde Hz. Peygamber'den nakledilen hadisi şu tabirle ifadelendirir:

"Bu konuda Rasulullah'tan gelen **me'sûr bir haber** şöyledir:³⁹ (Allah Âdem'i eliyle yarattı, Adn Cennet'ini eliyle yarattı, Tevrat'ı eliyle yazdı, Tuba ağacını kendi eliyle dikti)"⁴⁰

Eş'arî benzer şekilde münafıkların secdeye güç yetiremeyeceklerini bildiren hadisi⁴¹ zikrederken şu tabiri kullanır: (ve câe fi'l-haber) "**Haberde** şöyle gelmiştir."⁴²

Eş'arî "*Kaderiye bu ümmetin Mecûsisidir*"⁴³ hadisi hakkında da "Rasûlullah'dan gelen '**haber**' bunu açıklamaktadır" demektedir."⁴⁴

Yeri gelmişken şunu da ifade etmek gerekir ki; İmam Eş'arî, haber kelimesini aynı zamanda Allah'ın sözleri, âyetleri anlamında da kullanmıştır. O, şehitlerin durumu ile ilgili konuyu tartışırken şöyle der:

"Allah Teala şöyle **haber** vermiştir: Şehitler bu dünyada rızıklanırlar ve huzura kavuşurlar."⁴⁵

Şimdi de Eş'arî'nin Hz. Peygamber'in dışında başka kişilerden gelen nakiller için de benzer kelimeleri kullanıp kullanmadığına bakalım:

İmam Eş'arî *el-İbâne'nin* üçüncü babında 'Kur'an hakkında gelen rivâyetler' başlığı altında başta sahabe ve tâbiûn olmak üzere pek çok kişinin sözlerini nakletmektedir.⁴⁶ Buradan anlaşılıyor ki; Eş'arî 'rivâyet' kelimesini aynı zamanda Hz. Peygamber'in dışında başka

³⁹ Eş'arî, age, s. 100

⁴⁰ Eş'arî, age, s. 100

⁴¹ Hâkim, *Müstedrek*, 2/377; Dârimî, *Sünen*, Sücûdü'l-Mü'minine yevme'l-kıyâme 83, hno: 2803, 2/420

⁴² Eş'arî, age, s. 133

⁴³ Bu ve buna benzer hadislerin değerlendirilmesi için bk: Yavuz Köktaş, "Kaderiyye ve Mürcie ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2003, cilt: 1, sayı: 2, s. 113-143.

⁴⁴ Eş'arî, age, s. 135

⁴⁵ Eş'arî, age, s. 164

⁴⁶ Eş'arî, age, s. 75, 84

kişilerden gelen sözler anlamında da kullanmaktadır. Bu bab başlığı altında Eş'arî örnek olarak şu nakillerde bulunmaktadır:

“Ca'fer b. Muhammed'den gelen şu **rivâyet** sahihtir: Kur'an ne hâlıktır ne de mahluk”⁴⁷

* Eş'arî Kur'an hakkında **rivâyetler** başlığı altında Abdullah b. Mübarek'in sözüne yer verir:

“Muhammed b. Sabah el-Bezzâz, Ali b. Hüseyin'den rivâyet ettiğine göre Abdullah b. Mübarek şöyle demiştir: Biz Yahudi ve Hıristiyanların sözlerini nakledebiliriz ama Cehmiyye'nin görüşlerini kabul etmeyiz.”⁴⁸

Yine aynı yerde Ahmed b. Hanbel'in sözüne yer verir:

“Burada bir kısım insanlar, yeni şeyler ortaya çıkararak Kur'an'ın mahluk ya da gayr-ı mahluk olduğunu söylüyorlar. Onlar, Cehmiyye'den daha zararlıdır. Eğer Kur'an'ın mahluk olmadığını söylemiyorsanız yazıklar olsun”⁴⁹

Eş'arî'nin sünnet kelimesi ile ilgili kullanımına gelince; onun, bidat ehli fırkaların Kitap ve Sünnet'e muhalefet ettiklerini dile getirdiği yerde sünnet kelimesinden hemen sonra kullandığı cümleler sünnet ile neyi kastettiğini ortaya koyar mahiyettedir. Buna göre sünnet; Hz. Peygamber'in ve onun bütün ashabının üzerinde olduğu yoldur.⁵⁰

Ayrıca o, sünnet kelimesini 'ehlu'l-hak ve's-sünne' tabiri içinde de kullanmaktadır ki burada da onun, bu tabirle Hz. Peygamber ve ashabının izinde gidenleri kastettiği anlaşılmaktadır.⁵¹ Benzer şekilde o, sünnet tabirini 'ehlu's-sünne' terkibi içinde de kullanmaktadır.⁵² Bütün bunlarla birlikte Eş'arî sünnet kelimesini Hz. Peygamber'in hadisi anlamında kullanmaktadır. Bu durumda o, sünnet ile hadisi eş tutmaktadır. Nitekim rüyet konusunu ele aldığı yerde şöyle der:

⁴⁷ Eş'arî, age, s. 82

⁴⁸ Eş'arî, age, s. 77

⁴⁹ Eş'arî, age, s. 75

⁵⁰ Eş'arî, age, s. 14

⁵¹ Eş'arî, age, s. 20

⁵² Eş'arî, age, s. 87

“Recm ve diğer zikrettiğimiz konular Mutezile'ye göre sünnet olursa, ravilerinin çokluğundan dolayı, Allah'ın görülmesi daha kesin bir sünnet olmuş olur.”⁵³

Bütün bu örneklerden çıkan sonuç şudur: Eşarî Hz. Peygamber'den nakledilen sözü bazen 'hadis' bazen 'haber' bazen de 'rivâyet' kelimeleri ile isimlendirmektedir. Buna göre Eşarî hadis, haber, rivayet kelimelerini eş anlamlı olarak kullanmakta; Hz. Peygamber'in sözlerine hadis, haber, rivayet demektedir. Ayrıca Eşarî Hz. Peygamber'den nakledilen hadise sünnet demiş, hadisle sünneti eş anlamda kullanmıştır.

Eşarî, içinde Hz. Peygamber ve sahabe sözlerinin yer aldığı birkaç rivayeti zikrettikten sonra, bunlar hakkında topluca 'hâzihi'l-ehâdîs' tabirini kullanmaktadır.⁵⁴ Burada onun 'hadisler' dediği “kimden rivayet edildiğine bakılmaksızın öncekilerden nakledilen şeyler” dir.

Eşarî Hz. Peygamber ve sahabe sözlerini isimlendirmekte birbirinden farklı kelimeler kullanmıştır. Bu farklı kullanımın isimlendirmeden öte bir anlamı yoktur. Ancak, ister hadis, ister haber, ister rivayet, ister eser adına ne dersiniz deyin Hz. Peygamber ve sahabenin üzerinde bulunduğu inancı, görüşü, vaziyeti bize bildiren 'nakillerin' tamamı Eşarî'nin gözünde sünneti karşılamaktadır. Ve bu sünnet kendisine uyulması gereken bir değeri ifade etmektedir. Bidat fırkaları bu nakillere itibar etmemekle, aktarılan sıradan bir rivayete değil; o rivayetlerin dayandığı sünnete muhalefet etmişlerdir. Bu anlamda Eşarî, sünneti hadislerden çıkartılan bir anlam ya da bir yorum veya bir kuraldan daha ziyade bizâtihi hadiste nakledilen şey olarak algılamakta ve bir ölçüde hadisin bizzat kendisi ile sünneti eşitlemektedir.

Buradan onun Sünnet'in bağlayıcılığı ile ilgili görüşlerine geçebiliriz. Zira Eşarî akaid konularını ele aldığı *el-İbâne* isimli eserinde oldukça vurgulu bir şekilde sünnetin mahiyetinden ve onun bağlayıcılığından söz etmektedir.

2. Eşarî'ye Göre Sünnet'in Mahiyeti ve Bağlayıcılığı

Eşarî *el-İbâne* adlı eserinde 'sünnet-i Rasûlillah' tabirini kullanmakta ve Allah'ın bizi Rasûlullah'ın sünnetine sınımsız bağlanmaya yönlendirdiğini söylemektedir.⁵⁵ Ona göre, Nebî'nin sünnetine sarılmak dinin kaynaklarındanır.⁵⁶ O, bid'at fırkalarının yanlışla düşmelerinin

⁵³ Eşarî, age, s. 52

⁵⁴ Eşarî, age, s. 155

⁵⁵ Eşarî, age, s. 27

⁵⁶ Eşarî, age, s. 34

nedeni olarak Kur'ân'ın zâhirinden ayrılarak tevil yoluna gitmelerini, Rasûlullah'tan ve onun ashâbından gelen rivâyetlere itibar etmemelerini görür. Bu görüşü ile o, Sünnet'i akaid konularında referans aldığı beyan eder. Nitekim daha sonra ele aldığı pek çok konuyu hadislerle delillendirir. Daha sonra ise neden sünneti temel bir kaynak olarak gördüğünü açıklama sadedinde sünnetin mahiyetini ve onun bağlayıcılığını gündeme getirir. Şimdi Eşarî'nin *el-İbâne'sinde* sünnetin mahiyeti ve bağlayıcılığı ile ilgili görüşlerinin ne olduğunu inceleyelim.

Sünnet'in mahiyeti konusu öteden beri İslam âlimleri arasında tartışılan önemli konulardan biridir. Nitekim bu konuda üç görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan birinci görüşe göre sünnet tamamıyla vahiy ürünüdür; ikincisine göre, bir kısmı vahiy bir kısmı da Hz. Peygamber'in ictihadlarının mahsülüdür; üçüncü görüşe göre ise sünnette vahiy ürünü hiçbir şey bulunmamaktadır.⁵⁷

Sünnet'in vahiy ürünü olduğunu ileri sürenlerin kullandıkları yaygın delillerden biri hiç şüphesiz Necm süresinin üç ve dördüncü âyetleridir. Nitekim bu âyete göre Allah Teala şöyle buyurmuştur: *"O kendi rey ve arzusundan konuşmaz. Onun açıklamaları kendisine Allah tarafından gönderilen bir vahiyden başkası değildir."*⁵⁸ Nitekim Eşarî de sünnetin vahiy olduğunu ileri sürmekte ve bu âyeti delil olarak göstermektedir.⁵⁹ Ancak buradaki vahyin Kur'an vahyi olduğu tefsirlerde ifade edilmiştir.⁶⁰ Buna göre bu âyet, Hz. Peygamber'in kendisine vahiy gelmeden kendiliğinden hiçbir şey söyleyemeyeceğini, ancak kendisine indirilen vahiy bildireceğini ifade etmektedir.⁶¹

İmam Eşarî'nin sünnetin vahiy olduğuna delil olarak ileri sürdüğü bir diğer âyet de şudur:⁶² *"Onu kendiliğinden değiştirmem benim için olmayacak bir şeydir. Ben, vahiyden başkasına tâbî olmam"*⁶³

⁵⁷ Hayri Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu, Ankara 2000, s. 217

⁵⁸ Necm, 53/3, 4

⁵⁹ Eşarî, age, s. 27

⁶⁰ Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, yy. 2000, 22/498; İbn Abbas, *Tefsîru İbn Abbâs*, Mevkiu't-Tefâsîr, 2/52; İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmâil, *Tefsîru'l-Kur'ân*, tahk: Sâmi b. Muhammed, Dâru Tayyibe, yy. 1999, 7/443

⁶¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kırbaçoğlu, *Sünnet*, s. 188-194

⁶² Eşarî, age, s. 27

⁶³ Yunus, 10/15

Eş'arî'nin sünnetin vahiy ürünü olduğunu ileri sürdüğü bölümde zikrettiği âyetlerden bir diğeri de⁶⁴ *"Aralarında hükmetmek üzere Allah'ın Rasûlüne davet olundukları vakit müminlerin sözü ancak 'dinledik ve itaat ettik' olmalıdır."*⁶⁵ âyetidir.

Eş'arî *el-İbâne* adlı eserinde sünnetin vahiy ürünü olduğu görüşünü ele aldıktan sonra ona bağlanması gerektiği ile ilgili konuyu gündeme getirmekte ve bununla ilgili âyetleri sıralamaktadır. Eş'arî'nin bu bağlamda zikrettiği âyetlerin başında Haşr süresinde geçen şu âyet gelmektedir:⁶⁶ *"Peygamber size ne verdiyse alın, size neyi yasakladıysa ondan kaçının"*⁶⁷ Görüldüğü gibi Eş'arî bu âyette bildirilen peygamberin getirdiği ve yasakladığı şeyleri sünnet olarak algılamaktadır. Ancak bu âyetin sadece bu şekilde anlaşılmasının da tartışmalı olduğunu belirtelim. Zira âyet Benû Nadir'in malları ile ilgilidir ve bu âyetin anlamına dair üç görüş ileri sürülmüştür.⁶⁸

Benzer şekilde Eş'arî Nur süresindeki *"artık onun emrinden uzaklaşıp gidenler, kendilerine dünyada bir fitne ve bela gelmesinden veya ahirette onlara pek acıklı bir azap gelip çatmasından çekinsinler."*⁶⁹ âyetinde yer alan 'onun emrinden' cümlesinden Hz. Peygamber'in sünnetini anlamaktadır. Eş'arî'nin sünnetin bağlayıcılığı konusunda zikrettiği başka bir âyet ise şudur: *"Halbuki peygambere ve müminlerden emir sahiplerine müracaat etmiş olsalardı, o haberi yayanlar bunu onlardan öğrenirlerdi."*⁷⁰

Eş'arî'nin muhteva açısından Kur'an'la ilişkilendirilmesi mümkün olan âyetleri, sünnet ile ilişkilendirmeye çalıştığı görülmektedir. Halbuki sünneti temellendirmek için ikna edici başka âyetler bulunmaktadır.⁷¹

Eş'arî, bu âyetleri serdettikten sonra bütün bu âyetlerden Allah'ın müminleri peygamberin sünnetine yapışmaya davet ettiğini söylemektedir.⁷² Böylece o, kitabının ileri bö-

⁶⁴ Eş'arî, age, s. 27

⁶⁵ Nur 24/51

⁶⁶ Eş'arî, age, s. 27

⁶⁷ Haşr, 59/7

⁶⁸ Bu görüşler için bkz: Kırbasoğlu, *Sünnet*, s. 196, 197

⁶⁹ Nur, 24/63

⁷⁰ Nisa, 4/83

⁷¹ Bk. Kırbasoğlu, *Sünnet*, s. 150-187

⁷² Eş'arî, age, s. 27, 28

lümlelerinde delil olarak kullanacağı bir takım hadislerin ya da rivâyetlerin Kur'ânî arka planını takdim etmektedir. Çünkü Eşarî'nin muhatapları olan Mutezile, Kaderiye, Cehmiyye bir takım hadisleri eleştirmekte ve onları delil olarak kabul etmemektedir. Bu sebeple Eşarî sünnetin vahiy oluşu konusunu gündeme getirerek ve Hz. Peygamber'e, dolayısıyla sünnete yapışılması gerektiğini bildiren âyetleri ileri sürerek kitabında delil olarak kullanacağı hadislerle bir temel oluşturmaktadır. Yani bu tutumuyla Eşarî, sünnet ile hadisleri eşitlemekte ve bu hadislerin vahiy mahsülü hakikatler olduğunu belirtmektedir. Nitekim o, Mutezile ve Kaderiyeyi iki yanlıyla eleştirmektedir: Birincisi, Kur'ân'ı kendi görüşleri doğrultusunda yorumlamalarıdır. İkincisi de, Allah Elçisinden ve Selef-i Sâlih'in'den nakillerde bulunmamalarıdır. Bu fırkalar sünnete, Hz. Peygamber ve ashabının üzerinde olduğu duruma muhalefet etmişlerdir.⁷³ Bir başka yerde de Eşarî bu grupları Hz. Peygamber'den gelen rivâyetlere muhalefet etmekle itham etmiştir. Mutezile ve Kaderiye gibi bidat fırkaları 'Alemlerin Rabbinin Rasûlünden nakiller yapmamışlardır'⁷⁴ İmam Eşarî, Mutezile ve Kaderiyye'nin muhalefet ettiği rivâyetlere örnek olarak, Allah'ın görülmesi, şefaât, kabir azabı, Allah'ın bir topluluğu ateşte cezalandırdıktan sonra onları oradan çıkarması ile ilgili hadisleri zikreder. Şimdi Eşarî'nin bu hadisleri delil olarak kullanması konusunu ele alalım.

3. Eşarî'nin Hadis Kullanımı ve Yorumu

a.Hadisın Delil Olarak Kullanımı

Biz bu başlık altında Eşarî'nin itikâdî konularda hadislerden nasıl yararlandığını ortaya koymaya çalışacağız. Eşarî itikâdî görüşlerini açıklarken hadislerle nasıl yer vermiştir, hangi konularda hadisleri kullanmıştır? Onları müstakil bir delil olarak mı yoksa savunduğu görüşleri pekiştirici unsurlar olarak mı kullanmıştır? Bütün bu soruların cevaplanması gerekmektedir.

Bilindiği gibi itikâdî konularda hadisin, teknik tabiriyle haber-i vâhidin ya da âhâd haberin delil olup olmayacağı İslam âlimleri tarafından tartışılmıştır. İtikatta haber-i vâhidi kabul edenler ve etmeyenler yanında bir üçüncü grup olarak da şartlı kabul edenler bulunmaktadır. Zâhirilerden Dâvud ez-Zâhiri (ö. 270/883) ve İbn Hazm (ö. 456/1063), Hâris el-Muhâsibî (ö. 241/855) ve muhaddislerin çoğunluğu haber-i vâhidin inanç konularında delil

⁷³ Eşarî, age, s. 33

⁷⁴ Eşarî, age, s. 30

olabileceğini ileri sürmüşlerdir.⁷⁵ Ashâb-ı hadisin yanında İmamiyye de âhâd haberi usûlu'd-dinde kabul edenler arasındadır.⁷⁶

Ancak Eşariyye'nin çoğunluğu, Mutezile, Hâriciye, Maturidiyye, fıkıh mezheplerinden Hanefiler, Şâfiîler ve Mâlikîlerin çoğunluğu haber-i vâhidin kesin/yakînî bilgi ifade etmediği görüşündedirler. Ancak İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) haber-i vâhidin kesin delillerle mukayesesini yapılarak itikâdî alanda kullanılması gerektiğini belirtmektedir. Fahreddin er-Râzî'ye (ö. 606/1210) göre âhâd haberler zan ifade ettiklerinden Allah Teâlâ ve sıfatlarının bilinmesinde bu haberlere bağlı kalmamak gerekir. Zira râvilerin masum olmadıkları hususunda ittifak edilmiştir.⁷⁷

Bazı âlimler ise belli şartlar çerçevesinde âhâd haberin bilgi ifade edebileceği kanaatinde dirler. İbn Salah (ö. 643/1245), Nevevî (ö. 676/1277), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Suyûtî (ö. 911/1505) ve Âmidî (ö. 631/1233) bunlardır. Mutezile'den Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) bazı şartlarla haber-i vâhidin kabul edilebileceğini söylerken, Nazzam (ö. 231/845) ve tâbileri de âhâd haber ile bilginin hasıl olmasının mümkün olduğunu söylemektedir.⁷⁸

İmam Eşarî'ye gelince; o, itikâdî konuları temellendirmede hadisleri kullanmaktadır. Onun anlayışında hadis itikâdî konuda bir delildir.⁷⁹ O, bu konuda "Rasulullah'tan gelen sahih rivayetleri kabul ederiz"⁸⁰, "Sika ravilerin Rasûlullah'tan naklettikleri rivayetleri asla reddetmeyiz"⁸¹, "Biz nakil ehlinin tespit ettiği rivayetlerin hepsini kabul ederiz"⁸² demektedir. Nitekim o, bu sözünün uygulamasını da yapmış *el-İbâne* isimli eserinde hadisleri delil olarak kullanmıştır.

⁷⁵ İbrahim Çoşkun, "Hz. Muhammed'in Evrensel Mesajını Gölgeleyen Bir Âmil": "Usulu'd-Din'de Haber-i Vahid'in Delil Sayılması", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu, 20-22 Nisan 2007 [İslami İlimler Dergisi Yayınları]*, 2007, s. 145

⁷⁶ İbnu'l-Murtaza, *el-Bahru'z-Zahhar li-câmi'l-mezâhibi ulemâ'î'l-emsâr*, tahk: Yahya Behran es-Sa'di, (I-VI) Beyrut 2001, I, 278

⁷⁷ İbrahim Çoşkun, agm, s. 146, 147

⁷⁸ İbrahim Çoşkun, agm, s. 148

⁷⁹ Eşarî, age, s. 39

⁸⁰ Eşarî, age, s. 39

⁸¹ Eşarî, age, s. 35

⁸² Eşarî, age, s. 40

Eşarî, hadisleri delil olarak kullanırken, bazen metin içinde hadisi kullanır bazen de hadis metnine işaret eder. Bunu yaparken hadisin isnadını zikretmez. Rasulullah'tan rivayet edildiğine göre ya da hadiste veya rivâyetlerde ifade edildiğine göre demekle yetinir.⁸³ Nitekim o, rü'yettullah konusunu ele aldığı bölümde şöyle demektedir:

“Allah'ın gözle görüleceğini ispat eden delillerden diğerleri de çeşitli cihetlerden gelmiş olan bir topluluğun rivayetidir.”⁸⁴

Görüldüğü gibi o, adına ister hadis denilsin ister rivâyet denilsin farklı tariklerle kalabalık bir topluluk tarafından nakledilen haberi itikatta kabul etmektedir. Onun rivâyet ile ilgili ileri sürdüğü şartlar çok açık olmasa da anlaşılabilir ki, rivâyetin birbirinden farklı çeşitte tariklerinin olmasını istemekte ve böylece kalabalık bir topluluk tarafından nakledilmesini şart koşturmaktadır. Onun bu niteliklerle mütevatir haberi mi kastettiği tam olarak anlaşılabilir değildir. Ancak mütevatirin dışında yer alan âhâd haberleri de kabul ettiğinin işareti olarak hadislerin güvenilir rivâyetler tarafından rivayet edilmesini söylemektedir.⁸⁵ Diğer taraftan bazen delil olarak kullandığı hadislerin hücciyetini artırmak için onların rivayet sayısını da dile getirdiği müşahede edilmektedir.⁸⁶ Ancak şunu da belirtelim ki Eşarî'nin kullandığı mütevatir rivayetlerde ve sahabe icmaında bulunması gereken şartların yeterince dikkate alınmadığı da ifade edilmiştir.⁸⁷

Burada cevaplandırılması gereken sorulardan biri de şudur: Eşarî delil olarak kullandığı hadisleri âyetlerin yanında, onların anlamlarını pekiştirici bir mahiyette mi yoksa her hangi bir itikâdî konuyu temellendirmede müstakil bir delil olarak mı kullanmaktadır.

Öncelikle şu hususun altını kesinlikle çizelim. Eşarî itikâdî konuları ispat etmede hadisleri delil olarak kullanmaktadır. Bunun en somut örneği onun bizâtihi delil kavramı içerisine hadisleri de dahil etmesidir. O, Allah'ın görülmesi konusunu ilgili âyetlerle ispat ettikten sonra, rivayetlerle konuyu ispata yöneldiği yerde açıkça şöyle demektedir: “Allah'ın gözle

⁸³ Eşarî, age, s. 52, 53

⁸⁴ Eşarî, age, s. 52

⁸⁵ Eşarî, age, s. 35

⁸⁶ Eşarî, age, s. 52

⁸⁷ Ahmet Erkol, “Kelâmî Bilgi Yöntemi Olarak Cedel ve Cedel Yöntemini Kullanmada Eş'arî Örneği”, *DÜİFD*, c.IV, s. 2, Diyarbakır-2002, s. 74

görülebileceğini ispat eden başka deliller⁸⁸ Eş'arî bu başlık altında çeşitli tariklerden gelen rivayetlerin olduğunu söylemekte ve onları ele almaktadır. Yani Eş'arî bu tutumu ile hadislerle tam manasıyla delil muamelesi yapmaktadır. Yani Eş'arî'nin bu tutumunu âyetlerle işlenen konuları güçlendirmek amacıyla yardımcı ve pekiştirici bir unsur olarak hadisleri kullandığı şeklinde anlamamak gerekir. Çünkü Eş'arî'nin bizzat kendisi hadisleri bu şekilde sunmadığı gibi, hadislerin pekiştirici bir mahiyette ele alındığına dair herhangi bir açıklama da yapmamış; aksine, farklı görüş ve düşünce içerisinde olan bidat ehlini, muhaliflerini tam da bu hususta eleştirmiş, onları Hz. Peygamber ve sahabeden gelen rivayetlere bağlı kalmamakla itham etmiş, âyetlerin yer almadığı konularda ise sadece hadisleri dîni delil olarak kullanmıştır.⁸⁹

Eş'arî *el-İbâne* isimli eserinde elliye yakın hadis kullanmıştır. Biz burada onun hadisleri kullandığı konuları genel olarak zikrettikten sonra bazılarını ayrıntılı bir şekilde ele alarak inceleyeceğiz. Eş'arî Allah'ın görülmesi,⁹⁰ Kur'an'ın Allah kelamı olup mahluk olmadığı,⁹¹ Allah'ın göğe yerleştiği (istiva),⁹² Allah'ın eli,⁹³ kader,⁹⁴ şefaet,⁹⁵ havz,⁹⁶ kabir azabı⁹⁷ Hz. Ebu Bekir'in hilafeti⁹⁸ konularında hadislerle ihticâc etmiştir.

b.Hadis Yorumu

Eş'arî'nin hadis yorumuna geçmeden önce onun kelâmî noktada durduğu yerin belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü onun inanç konularına yaklaşımda benimsediği çizgi hiç şüphe yok ki hadis yorumunu da etkisi altına alacaktır. Onun Mutezile'den ayrılıp, konum olarak selefi çizgide daha doğrusu ashâb-ı hadis'in yanında yer alması fikir dünyasında yaşadığı köklü değişimi göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

⁸⁸ Eş'arî, age, s. 52

⁸⁹ Eş'arî, age, s. 160

⁹⁰ Eş'arî, age, s. 52, 53

⁹¹ Eş'arî, age, s. 75, 84

⁹² Eş'arî, age, s. 92, 96

⁹³ Eş'arî, age, s. 100, 104

⁹⁴ Eş'arî, age, s. 151, 152

⁹⁵ Eş'arî, age, s. 160

⁹⁶ Eş'arî, age, s. 161, 162

⁹⁷ Eş'arî, age, s. 163, 164

⁹⁸ Eş'arî, age, s. 169

Eşarî'nin Mutezile mezhebini terk etmesi mezhebin görüşleriyle, yol ve yöntemiyle uyuşmadığının açık bir göstergesidir. Nitekim o, Mutezile ile uyuşmadığı hususları zaman zaman eserinde dile getirmektedir. Şüphesiz bu uyuşmazlığın başında Kur'an'ın keyfi denilebilecek şekilde yorumlanması, Hz. Peygamber ve sahabeden gelen rivayetlerin ise kabul edilmemesi gelmektedir. Mutezile gibi aklın baskın bir şekilde itikâdî konularda kullanıldığı, rivayetlerin ise büyük oranda ele alınmayıp eleştirildiği bir kültürden gelen Eşarî'nin belki daha eklektik bir yaklaşım sergilemek suretiyle Mutezile ile Selefiyye arasında orta yolu bulması beklenebilirdi. Ancak Eşarî'nin bunu yapabildiğini söylemek zordur. Gerçi Eşarî için tam da bunu yaptı diyenler yok değilse de bunun en azından tartışmalı olduğunu söylemekle yetinelim.

Ancak şunu da dile getirmek gerekir ki ün yapmış güçlü bir cedel ustası olan Eşarî Mutezile kültüründen edindiği bu yeteneği ile Sünnî kelamı daha doğrusu onun içinde selefi çizgiyi daha da güçlendirmiştir. Çünkü gördüğü rüyalardan birine göre; İmam Eş'arî'den cedelci metodu terk etmeyip, onu muhaliflerine karşı kullanması istenmiştir. Eşarî'nin kırk yaşından sonra devrim niteliğinde bir değişim geçirdiğinin tam anlamı ile izahı yapılabilmemiş değildir. Onu bu köklü değişime sürükleyen nedenlerin tam olarak neler olduğu henüz bilinmemektedir.⁹⁹

Gördüğü bir rüyanın bu değişimde güçlü etkisi olduğu, onun ani değişiminde aktif rol oynadığı genellikle dillendirilen bir husustur. Onun Mutezile gibi bir mezhepten Ahmed b. Hanbel gibi tam da o mezhebin taban tabana karşısında yer alan bir çizgiye kaymasında doğrusu rüya gibi insan psikolojisini ve zihniyetini etkileyen çok güçlü bir duygunun da katkısı olduğu söylenebilir.¹⁰⁰

Eşarî zihin dünyasındaki fırtınanın ardından selef limanında karar kılmış; ancak, selefi çizgiyi de mensuplarından daha güçlü bir şekilde akli argümanlarla savunur olmuştur. Bilindiği gibi selefi çizgi özellikle haberî sıfatlar ile ilgili naslarda yoruma gitmeyip zahiri anlamı kabul etmeyi benimsemiştir. Dinin kaynakları noktasında da Kur'an ve Sünnet ile birlikte özellikle selef diye tabir edilen daha önceki neslin, yani, sahabe ve tabiûn neslinin görüş ve düşüncelerine bağlı kalmayı da temel referans olarak kabul etmiştir. Eşarî Kur'an'a,

⁹⁹ Bu konuda bir deneme için bk: İsmail Şık, "Eşarî'nin Mutezile'den Ayrılmasının Nedenleri Üzerine Bir Deneme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, cilt: IV, sayı: 1, s. 283-310

¹⁰⁰ Bazı araştırmacılar bu rüyalarla ilgili anlatımları şüphe ile karşılamaktadırlar. Erkan Yar, "Eşarî'nin Metodolojisi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, cilt: X, sayı: 2, s. 28

Hız. Peygamber'in sünnetine, sahabe ve tâbiünden gelen rivayetlere ve hadis imamlarının sözlerine bağılı kaldığını açıkça ifade etmektedir.¹⁰¹ Onun Kur'an'a bağılılıktan muradı Kur'an'ın zahirine bağılılıktır. Zira muhaliflerini tam da bu noktada eleştirmekte, onların Kur'an'ın zahirine bağılı kalmayıp, keyfi diyebileceğimiz şekilde yorumlar yaptıklarını dile getirmektedir. Diğer taraftan da gerek Hz. Peygamber gerek sahabeden gelen nakillere de itibar etmediklerini ifade etmekte, kendisinin ise sahabe ve tâbiünden gelen rivayetlere, hadis imamlarından gelen nakillere bağılı kaldığını her vesileyle dile getirmektedir.

Eş'arî bu duruşu nedeniyle tevile çok kapı aralamamış nassların zahirine bağılı kalmayı tercih etmiştir. *el-İbâne'de* sık sık rastlayabileceğimiz bir ifade onun delil olmadan yoruma veya mecaza gidilemeyeceği, nassın zahirine bağılı kalınacağı şeklindedir.¹⁰² *el-İbâne* okunduğunda onun nassın zahirinden anlaşılan anlamı ısrarlı bir şekilde savunduğu hissedilir. Bu tutumu söz konusu nass Kur'an olduğunda çok da problem olmasa da ancak hadis olduğunda rahatlıkla problem olabilmektedir. Örneğin, Eş'arî Allah'ın haberî sıfatlarından 'eli' ispat sadedinde şu hadisi kullanabilmekte, ama onun Allah hakkında teşbih ifade eden dilini görmezden gelebilmektedir.

*"Allah Adem'i eliyle yarattı. Tevrat'ı eliyle yazdı. Tuba ağacını eliyle dikti."*¹⁰³

Onun bu tutumundan dolayı en azından Mâturidî ile kıyaslandığında rivayetler konusunda çok da hassas olduğunu söylemek zorlaşmaktadır. Eş'arî muhaliflerinin görüşlerinin kabul edildiği takdirde ortaya çıkabilecek sonuçlardan endişe duyarken, kendi görüş ve anlayışının doğuracağı sonucun ne gibi endişelere yol açabileceği üzerinde yeterince durmamaktadır.

Eş'arî'nin hadisleri bu şekilde yorumlamasının belli hedefleri vardır. O, muhaliflerinin ileri sürdüğü tezlerin kabul edilmesi durumunda meydana gelebilecek yanlışlıklardan endişe etmektedir. Ona göre hasımlarının ileri sürdükleri görüşler kabul edildiğinde doğabilecek temel sapmalar şunlardır:

1.Eğer muhaliflerin bu görüşü kabul edilirse o takdirde onların Allah'ın ilminin dışına çıkabildiği söylenmiş olur ki Allah bundan yücedir.

¹⁰¹ Eş'arî, age, s. 34

¹⁰² Eş'arî, age, s. 61, 105, 106

¹⁰³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, tahk: Muhammed Avâme, Daru'l Kible, ty, hno:35089, 18/406; Beyhaki, *Suabu'l-İmân*, tahk: Muhammed Avâme, Dâru's-Selef, ty, hno: 35089, 13/96

2.Kendilerine cennet vaad edilen müminlerin ayrıca Allah'tan şefaahat dilemesi Allah'ın haksızlık etmiş olması sonucunu doğurur ki, Allah bu iftiraldan yücedir.¹⁰⁴

3.Eğer bu anlayış kabul edilmezse Allah'ın vaadinden vazgeçeceği düşünülmüş olur ki bu bir cehalet ürünüdür.¹⁰⁵

4.Bu işi kendileri takdir etmiş ve yapmış olsaydı, Allah'ın takdirinden çıkmış olacaktı. Bunu iddia eden kimse, kesinlikle Allah'a acizlik isnad etmiş olur. Allah ise bu tür düşüncelerden uzaktır.¹⁰⁶

Eşarî yorumlama faaliyetinde aklın kıyas yaparak kullanılmasına da karşı çıkmaktadır. Nitekim o, biz bu manaya kıyas yoluyla inanıyoruz diyenlere karşı akıl ile bunu bularak yorumlamak nasıl mümkün olur diyerek itiraz etmektedir.

Eşarî'nin yorum faaliyetinde argüman olarak kullandığı konulardan biri de dildir. Nitekim ileride örnek olarak zikredileceği gibi o, el kelimesinin 'nimet' anlamında yorumlanmasına karşı çıkmaktadır.

Eşarî'de gerek âyetlerin gerek hadislerin anlaşılmasında Arapça vurgusu çok güçlüdür. Arapça'yı bilmeyen Kur'an'ı işittiğinde anlayamaz onu sadece Araplar anlar. Çünkü Kur'an Arapların lisanında inmiştir.¹⁰⁷

Eşarî yorumlamadaki bakışını şu şekilde ortaya koymaktadır ki bu yaklaşım hadisler için de geçerlidir:

"Kur'an, lafzı üzerine tefsir edilir. Biz, delil olmadıkça onun lafzından ayrılmayız. Delil olmadıkça lafzî manasından ayrılmamak ve düz anlamı yani; lafzın gerçeği üzerinde durmak gerekir. Kur'an düz anlamı üzerine tefsir edilir. Ancak bir delil varsa lafzî manasının aksine yani mecaz anlamına başvurulur."¹⁰⁸ Umûmî olan bir lafzı delil olmadan umûmî anlamından çıkarmak caiz değildir. Allah'ın 'iki elimle yarattığım' sözü de böyle lafzî olarak kabul

¹⁰⁴ Eşarî, age, s. 159

¹⁰⁵ Eşarî, age, s. 159

¹⁰⁶ Eşarî, age, s. 158

¹⁰⁷ Eşarî, age, s. 101

¹⁰⁸ Eşarî, age, s. 105, 106

edilmelidir. Onun hakikatı ise, iki elin varlığıdır. Delilsiz olarak iki elin lafzî manasından ayrılmak ve hasımların iddialarına sahip çıkmak uygun olmaz.¹⁰⁹

Eşârî'nin hadis kullanımı ve yorumu hakkında bu şekilde genel bilgiler verdikten sonra bu konular ile ilgili örneklerle konuyu biraz daha vuzûha kavuşturmaya çalışalım.

4.Delil ve Yoruma Örnekler

a. Allah'ın Görülmesi

Eşârî eserinin başında rüyetullah yani, Allah'ın görülmesi problemini ele almaktadır. Zira daha önce de ifade ettiğimiz gibi Eşârî'nin bu eseri bidat fırkalarına karşı yazılmış âdeta bir reddiye mahiyetindedir. Nitekim o, eserinin başında bidat fırkalarından Mutezile ve Kaderiyye'yi anarak onlara reddiyede bulunur.¹¹⁰ İşte bu yüzden Eşârî, bidat fırkalarının kabul etmeyip reddettiği rüyetullah meselesini eserinin başlarında gündeme getirir.¹¹¹ Yani onun eserinde konuları sistematize etmesinde muhaliflerine karşı cevap verme arzusu açıkça kendini göstermektedir. Gerçekten de muhaliflerinin reddettiği konuların başında da bildiği üzere Allah'ın ahirette görülmesi meselesi gelmektedir. Burada Eşârî'nin rüyetullah konusundaki görüşlerine ayrıntılı bir şekilde temas edecek değiliz. Biz sadece onun bu konuyu ele alırken hadisi delil olarak kullanmasına dikkat çekecek ve bunun üzerinde duracağız. Ancak yeri gelmişken şunu da ifade edelim ki, Eşârî'nin rüyetullah konusundaki görüşü Allah'ın ahirette gözle görüleceği şeklindedir.¹¹²

İmam Eşârî Allah'ın görülmesi ile ilgili delilleri sırayla ele alır ve öncelikle konu ile ilgili Kur'an âyetlerini zikreder, ardından hadislere geçer. Eşârî'nin delil olarak zikrettiği âyetlerin başında Kıyame süresindeki âyet gelir.¹¹³ O, bu âyette geçen 'nâzıra' kelimesinin anlamlarına dair başka âyetlerden de örnekler vererek çeşitli açıklamalar yaptıktan sonra, kıyame süresindeki 'nâzıra' kelimesinin 'görme' anlamına geldiğini ispat etmeye çalışır.¹¹⁴ Daha sonra ise Eşârî A'raf süresinde (143. âyet) Hz. Musa'nın Allah Teala'yı görmek isteme-

¹⁰⁹ Eşârî, age, 106

¹¹⁰ Eşârî, age, s. 29, 46, 47

¹¹¹ Eşârî, age, s. 45

¹¹² Eşârî, age, s. 45, 48

¹¹³ Kıyâme, 75/22

¹¹⁴ Eşârî, age, s. 45-47

si ile ilgili talebinin yer aldığı âyeti ele alır.¹¹⁵ Eşarî bunun ardından Yunus yirmi altıncı âyette 'ziyâde' kelimesinden muradın 'rû'yet' olduğunu belirtir. Zira cennette Allah'ı görmenin üstünde başka bir nimet bulunmamaktadır. Ayrıca Eşarî Kaf süresinin otuz beşinci âyetindeki 'mezîd' kelimesinin de Allah'ın görülmesini ifade ettiğini dile getirir. Ahzab süresinin kırk dördüncü âyetindeki 'mülakat' da Allah'ın görülmesi anlamına gelmektedir. Mutaffin süresindeki 'mahcubun' dan murad da Allah'ı görmesi engellenenlerdir.¹¹⁶

Eşarî bütün bu delilleri zikrederken muhaliflerinin aynı delillerle yaptıkları istidlallere de karşı çıkar. Muhaliflerinin âyetlerden çıkardıkları anlamın yanlışlarına zaman zaman gramer kaidelerini işleterek,¹¹⁷ zaman zaman Kur'an'ın zahirinden hareket etmenin gerekliliğini dile getirerek,¹¹⁸ zaman zaman da cennetin özelliğini¹¹⁹ öne sürerek değinir.

Eşarî Allah'ın görülemeyeceğini ileri sürenlerin delil olarak kullandıkları "*Gözler onu idrak edemez*"¹²⁰ âyetindeki gözlerin Allah'ı göremeyişini dünyada olma ihtimali olabileceğini ya da söz konusu edilen gözlerin kafirlerin gözleri olabileceğini belirterek izah eder.¹²¹

İmam Eşarî Allah'ın görülmesi ile ilgili âyetleri delil olarak sunduktan ve muhaliflerine gerekli cevapları verdikten sonra konu ile ilgili başka delillere geçer ki işte onlar çeşitli tariklerden gelen ve topluluklar tarafından nakledilen rivayetlerdir.¹²² Görüldüğü gibi Eşarî Allah'ın görülmesi konusunu ispat sadedinde delil olarak rivayeti kullanmaktadır. Daha önce uzun uzun ifade edildiği gibi onun rivayet diye isimlendirdiği şey Hz. Peygamber'den nakledilen merfu hadistir. Nitekim Eşarî senedini hatta sahabe ravisini zikretmeden doğrudan 'an

¹¹⁵ Eşarî, age, s. 48, 49

¹¹⁶ Eşarî, age, s. 50

¹¹⁷ Eşarî, age, s. 46

¹¹⁸ Eşarî, age, s. 47

¹¹⁹ Eşarî, age, s. 45, 46

¹²⁰ En'am, 6/103

¹²¹ Eşarî, age, s. 51

¹²² Eşarî, age, s. 52

Rasulullah' diyerek şu hadisi delil olarak serdetmektedir:¹²³ *"Rabbinizi, dolunay gecesinde ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz. Onu görmekte hiçbir sıkıntıya da düşmeyeceksiniz."*¹²⁴

Eş'arî bu hadisi Allah'ın görülmesi konusunda delil olarak kullanmaktadır. Onun delil olarak ileri sürdüğü hadisin çeşitli tariklerden geldiğini, hadisi rivayet eden ravilerin sayısının recm, varise vasiyet yoktur, mesh üzerine mesh caizdir gibi hadislerden daha fazla olduğunu belirtmektedir. Eş'arî delil olarak kullandığı hadisin mütevatir olduğunu açıktan söyleme de hadis hakkında onu çağrıştıracak ifadeler kullanmaktadır. Örneğin, hadisi halefin seleften rivayet ettiğini söylemektedir. ¹²⁵ Yani Eş'arî'nin delil olarak kullandığı hadis nesilden nesile aktarılan nitelikte bir hadistir ki bu mütevatir hadisin özellikleri arasında bulunan bir hususiyettir. Burada da görüldüğü gibi Eş'arî kullandığı hadis deliline muarızları tarafından gelebilecek itirazları bertaraf etmek amacıyla hadisin delil olabilecek güçte olduğunu ispat etme gayreti içindedir. Bu yaklaşımı ile Eş'arî, delil olarak kullandığı hadiste tariklerinin çokluğunu ve bir topluluk tarafından rivayet edilmesini şart olarak ileri sürdüğünü göstermektedir. Eş'arî doğrudan ifade etmese de delil olarak kullandığı rü'yet hadisinin mütevatir olduğunu ima etmektedir. Zira kıyasladığı hadisler mütevatir hadis olarak nitelendirilmektedir. Çünkü onun kıyasladığı hadisler için mütevatir nitelemesi yapılmıştır. Recm, varise vasiyet yoktur, mesh üzerine mesh, kadının halası ve teyzesi ile aynı nikah altında olamayacağı hadislerinin mütevatir oldukları söylenmiştir.¹²⁶

Bu konu ile ilgili hadisleri yorum meselesine gelince; daha önce de ifade edildiği gibi Eş'arî Allah'ın ahirette görüleceği düşüncesindedir. Dolayısıyla o, gerek ayetleri gerekse hadisleri bu görüşünü ispat edecek şekilde anlayıp yorumlamaktadır. Muhalifleri, yani Allah'ın ahirette görülmeyeceğini söyleyenler de aynı şekilde âyet ve hadisleri kendi görüşlerini destekleyecek şekilde anlamakta ve yorumlamaktadır.

Eş'arî *"Rabbinizi dolunay gecesinde ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz. Görüşünüzde hiçbir şüphe de olmayacaktır"*¹²⁷ hadisinde geçen 'seteravne' kelimesini 'göreceksiniz'

¹²³ Eş'arî, age, s. 52

¹²⁴ *Buhârî*, Fadlu Salâti'l-Asr 15, hno:554, 1/114; *Müslim*, Fadlu Salâteyi's-Subhi ve'l-Asri 37 hno:633, 1/439; *Ebü Dâvûd*, Rü'ye 19, hno:4731, 4/374; et-Tirmizî, *Sahih*, Rü'yetü'r-Rab 18, hno: 2554, 4/688; *İbn Mâce*, Fimâ Enkerat el-Cehmiyye, hno:117, 1/63; Ahmed, *Müsned*, hno: 10906, 16/527

¹²⁵ Eş'arî, age, s. 52

¹²⁶ Kettânî, *Nazmü'l-Mütenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtir*, Beyrut 1987, 71, 158, 179

¹²⁷ Bu hadisin tahriri 21 nolu dipnotta geçmişti.

anlamında algılamakta ve hadisin anlamını bu şekilde yorumlamaktadır. Hadiste ifade mutlak bir şekilde gelmiş, herhangi bir kayıtle hadis kayıtlanmamıştır ve dolunay gecesinde ayın görülmesi de misal verilmiştir. Yani sahâbîlere ‘ayı gördüğünüz gibi’ ifadesiyle gözle görölme misal verilmiştir. Dolayısıyla buradan anlaşılması gereken anlam ‘gözle görmeden’ başka bir şey değildir.¹²⁸ Bilindiği gibi muhalifler ise ya bu hadisi reddetmektedirler ya da ‘teravve’ kelimesini ‘te’lemüne yakinen’ diye yani, ‘kesin bir şekilde Rabbinizin varlığını bileceksiniz’ şeklinde yorumlamaktadırlar. Çünkü hadis zahiri şekliyle teşbih ifade etmektedir.¹²⁹ Benzer şekilde Mutezile alimlerinden Ebû Ali el-Cübbâî ile Kâdı Abdülcebbar hadiste ifade edildiği şeklindeki görmenin şekil, mesafe, ışık gibi cisimlerde olması gereken özellikler taşıdığı, dolayısıyla, bu haliyle hadisin teşbih ifade ettiğini ve sahih olamayacağını belirtmişlerdir.¹³⁰ Eşarî bu yoruma karşı çıkar ve Hz. Peygamber’in bu hadisinin ashab-ı kirama yönelik bir müjdeyi içerdiğini söyler. Hatta muhaliflerine hitaben Allah’ı siz de görürseniz bunun müjdelik tarafı nerede kalır! “Kafirlerin ortak oldukları bir şeyin sahabe için müjde olması caiz değildir” diyerek çelişkili bir duruma işaret eder.¹³¹ Eşarî hadisi zahiri anlamında algılamakta, bu hadiste ifade edilenin gözle görmeden başka bir anlam taşımadığını dile getirmektedir. Ona göre Allah’ı görme başka türlü bir görme de değildir. Burada söz konusu edilen rü’yet gözü ve kalbi birlikte içine alan genel anlamda bir görmedir.¹³² Eşarî cennette gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, akılların hayal dahi edemediği nimetler bulunduğunu, Allah’ı görmenin de işte böyle bir nimet, cennet ehli için en lezzetli nimet olduğunu dile getirmektedir. Bu durumda Allah’ın peygamberlerini, müminleri bu büyük zevkten, büyük nimetten mahrum etmeyeceği hakikatı ortaya çıkmaktadır. Eşarî’ye göre rüyet görülende herhangi bir tesir meydana getirmez. Bu da teşbih ve değişimi gerektirmemektedir demekle muhaliflerine cevap vermektedir. Son olarak da Allah’ın kendi zatını kullarına cennette göstermesinin imkansız olmadığını söyler.¹³³

¹²⁸ Eşarî, age, s. 52

¹²⁹ Hâkim el-Çüşemî, *Tahkîmu'l-Ukûl fi Tashîhi'l-Usûl*, tahk: Abdüsselam Abbas el-Vecîh, Müessesetü imam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, bs. I, San'a 2001, s. 115

¹³⁰ Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, Kitâbiyât, bs. I, Ankara 2004, s. 258 naklen Kadı, el-Muğnî, VIII, 224-227; *Şerhu Usûli'l-Hamse*, s. 268

¹³¹ Eşarî, age, s. 54

¹³² Eşarî, age, s. 55

¹³³ Eşarî, age, ay.

Eş'arî Allah'ın nur olduğunu bu yüzden görülemeyeceğini ifade eden hadisi¹³⁴ de şöyle yorumlar: Hadiste Rabbini gördün mü diye soran kişi dünyadaki görmeyi kastetmiştir. Çünkü göz Allah'ı dünyada göremez. Nasıl ki insan dünyada çıplak gözle güneşe doğru sürekli bir şekilde bakamaz, baktığında da gözünü kaybederse aynı şekilde Allah da dünyada görülemez. Eş'arî eğer Allah kişinin gözünü kuvvetlendirirse demek suretiyle Allah'ın dünyada da görülebileceğine bir kapı açmıştır. Nitekim hemen ardından Allah'ın dünyada görülmesinin ihtilaf konusu olduğunu Rasulullah'ın ashabından Allah'ın ahirette görüleceğine dair rivayetlerin geldiğini bildirmiştir. Tersi istikamette yani, Allah'ın ahirette görülemeyeceğine dair rivayetlerin gelmediğini beyan etmiştir. Ona göre Allah'ın dünyada görüleceğine dair ihtilaflardan ahirette görüleceğinin kesin olduğuna dair bir ispat çıkar.¹³⁵ Eş'arî 'Allah nurdur, O'nu nasıl göreyim' hadisinin Mutezile lehine bir delil oluşturmayacağını; çünkü, Mutezile'nin Allah'ın hakikatte nur olduğunu inkar ettiğini söylemektedir.¹³⁶

Eş'arî'nin rüyet konusundaki bu görüşüne karşı çıkmış ve şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. Bu eleştirilere göre Eş'arî makul olandan çıkmıştır. Zira rü'yet konusunda makul olan, görülenin görenin karşısında bir heyet ve sûret halinde yer almasıdır. Allah ise şekil ve sûretten münezzehtir.¹³⁷ Eş'arî'nin Allah'ın görüleceğine dair ileri sürdüğü hadislerin karşısında görülemeyeceğini ifade eden hadisler de mevcuttur ki Eş'arî bu konuya hiç temas etmemiştir. Eş'arî'nin rüyet konusunda delil olarak kullandığı hadise şu gerekçelerle itiraz edilmiştir:

1. Bu hadisler âhâd haberdir. Usulu'd-din konusunda âhâd haber delil olarak kullanılmaz.
2. Kur'an ve bilinen bir Sünnet'le teâruz ettiğinde âhâd haberin reddedileceğine dair sahabe icmaı vardır.
3. Bu hadisler ehl-i Beyt icmainsa aykırıdır.
4. Hadisler akıl delillerine aykırıdır.
5. Sünnet'e aykırıdır.¹³⁸

¹³⁴ *Müslim*, Fi kavlihi nurun ennâ erâhu 78, hno: 178, 1/161

¹³⁵ Eş'arî, age, s. 53

¹³⁶ Eş'arî, age, ay

¹³⁷ Emir Hüseyin, *Yenâbi'u'n-Nasîha fi'l-Akâidi's-Sahîha*, s. 112

¹³⁸ Emir Hüseyin, age, s. 122, 123

b. Allah'ın Eli

Eşarî, Allah'ın elinin varlığına delil olarak Fetih süresinin onuncu, Sa'd süresinin yetmiş beşinci, Maide süresinin altmış dördüncü âyetlerini delil gösterir. İtikâdî konuları hadislerle delillendirmeyi yöntem olarak kabul eden Eşarî, bu konuyu hadislerle de delillendirir ve Hz. Peygamber'den rivayet edildiğine göre kaydı ile şu hadisi zikreder. “Allah Adem'in sırtını eliyle sıvazladı ve ondan zürriyetini çıkarttı”¹³⁹ Eşarî bu hadisi zikrettikten sonra “işte bu şekilde Allah'ın eli olduğu keyfiyetsiz bir şekilde sabit olmuştur” der.¹⁴⁰ Daha sonra Eşarî, Allah'ın elini ispat sadedinde şu hadise yer verir. “Allah Adem'i eliyle yarattı, Adn cennetini eliyle yarattı, Tevrat'ı eliyle yazdı, Tûba ağacını da eliyle dikti”¹⁴¹

Bu hadisin hemen ardından ise Eşarî, 'kudretinin eliyle' kaydı ile kısa bir açıklama getirir. Eşarî'nin bu kaydı onun Allah'ın elini keyfiyetsiz bir şekilde tevil etmeksizin olduğu gibi kabul etmesi görüşüyle tenakuz oluşturacak mahiyettedir. Allah ile ilgili haberî sıfatların olduğu gibi kabul edilmesi gerektiğini savunan Eşarî'nin 'el' kelimesini 'kudret'i kaydı ile kayıtlamasına doğrusu anlam veremedik. Acaba Eşarî 'el' kelimesine 'kudret' anlamı vermekle 'kudretinin eli' demek arasında nasıl bir fark görmektedir? Zira o, 'el' kelimesine 'kudret' anlamı verenlere de karşı çıkmakta, onların bu tevilini kabul etmemektedir.¹⁴² Benzer şekilde Eşarî 'el' kelimesine 'nimet' manası verenlerin de yanlış olduğunu belirtmektedir. Zira el kelimesini bu şekilde yorumlamak Arap dili açısından mümkün değildir.¹⁴³ Hadiste geçen 'el' kelimesinin yerine 'nimet' kelimesini koyduğumuzda kullanımı uygun olmayan bir ifade ortaya çıkar.¹⁴⁴ Dilbilimcilere göre bir kimsenin 'iki nimetim' anlamında 'iki elim' demesi caiz değildir. Aynı şekilde birisinin “üzerinde elim vardır” sözünden “onda nimetim vardır” manasını anlamak da caiz değildir. Eş'arî'ye göre 'el' kelimesinin 'nimet' anlamında anlaşılacağına dair iddia edilenin aksine bir icma da bulunmamaktadır, her hangi bir dil kuralı da yoktur.

¹³⁹ Bu hadisin tahriri 22 nolu dipnotta verilmiştir.

¹⁴⁰ Eşarî, age, s. 100

¹⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, tahk: Muhammed Avâme, Daru'l Kible, ty, hno:35089, 18/406; Beyhaki, *Şuabu'l-İmân*, tahk: Muhammed Avâme, Dâru's-Selef, ty, hno: 35089, 13/96

¹⁴² Eşarî, age, s. 101

¹⁴³ Eşarî, age, s. 100

¹⁴⁴ Age, ay

Eş'arî el kelimesinin âyet ve hadislerde geçtiği gibi anlaşılması gerektiğini düşünmekte ve "Doğrusu biz onu Arapça olarak okunacak bir Kur'an yaptık ki akıl erdiresiniz"¹⁴⁵ gibi âyetleri de kendi görüşünü desteklemek amacıyla kullanmaktadır.

"Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz bizim (her şeye) gücümüz yeter"¹⁴⁶ âyetini delil gösterenlere itiraz eder ve 'el' kelimesine kuvvet manası verenlerin dayandığı âyeti şöyle yorumlar:

1. Ayetteki 'eyd' kelimesi 'yed'in çoğulu değildir. Yed kelimesinin çoğulu 'eyâdî'dir.

2. Allah 'iki elimle yarattım' buyurmuştur. Eğer 'yed' kelimesine kuvvet manası verilirse bu 'iki kuvvetimle' anlamına gelecektir ki bu da imkansızdır.

3. Şayet 'el' kelimesine kuvvet anlamı verilirse, o takdirde Hz. Adem'in İblis üzerinde herhangi bir üstünlüğü olmaz. Zira Hz. Âdem'in İblis üzerindeki üstünlüğü Allah'ın kendisini iki elle yaratmasındandır.

4. Allah bütün eşyayı kudretiyle yaratmıştır. Ancak o, iki elin mevcut olduğuna işaret etmekte ve İblis'in iki el ile yaratılmış olan Adem'e denk olmadığını bildirmektedir.¹⁴⁷

Ancak Eş'arî 'iki el' tabirine 'iki organ' anlamı vermenin de caiz olmadığını söyler. Ona göre bu anlam Allah'ın sıfatları ile bağdaşmaz. Sonuçta 'iki el' demekten başka isabetli yorum yoktur. Ancak o iki el, bildiğimiz iki el değildir. Eş'arî'nin 'iki el bildiğimiz iki el değildir' kaydı savunduğu Arapça ile çelişmektedir. Zira 'el' ya da 'iki el' denildiğinde Arap ne anlıyorsa mana odur. Arabın kendi lisanında anladığı manayı kabul etmeyip bu başka bir şeydir demek Arapça indirilen Kur'an argümanı ile ters düşmektedir.

Ona göre Allah kendini nasıl tavsif etmiş ise o şekilde vasıflandırılmalıdır. Allah'ın eli vardır ama bu el yaratılmışların eli gibi değildir, onun yüzü vardır ama yaratılmışların yüzü gibi değildir¹⁴⁸ demekle aslında Eş'arî de kendini tevilden kurtaramamaktadır. Zira Allah'ın eli, yüzü vardır ama yaratılmışların eli, yüzü gibi değildir şeklindeki kayıtlar da sonuçta zahiri

¹⁴⁵ Zuhruf, 43/3

¹⁴⁶ Zâriyât 51/47

¹⁴⁷ Eş'arî, *el-İbâne*, s. 102

¹⁴⁸ Eş'arî, *age*, s. 103

manadan farklı bir manayı işaret eden bir tevidir.¹⁴⁹ Gerçekte Eşarî eserinin pek çok yerinde dile getirdiği Kur'an'ın zahirine bağlı kalma esasından kendisi de bu tavriyla ayrılmaktadır. Çünkü Eşarî de tam bir zahirilik yapamamakta, haberî sıfatları 'bila keyf' kaydı ile kayıtlamakta ve tam bir zahiricilikten uzaklaşmaktadır.¹⁵⁰ Sanki Eş'arî belli konularla ilgili âyet ya da hadisleri belli anlamda koruma adına dinin çok temel genel geçer esaslarını zorlayıcı bir tutuma doğru kendini yönlendirmektedir.

c. Şefaât

Bilindiği gibi şefaât bir kişi adına başkasından bir şey talep etmek, bir kişiden bir iş veya menfaat için aracılık yapmasını istemek anlamına gelmektedir.¹⁵¹ Nitekim kelimenin Kur'an'ı Kerim'de bir âyette bu anlamda kullanıldığı görülmektedir. Allah Teala şöyle buyurmuştur: *"Kim güzel bir işe aracılık ederse, (şefâ'aten haseneten) ona o işin sevabından bir pay vardır. Kim de kötü bir işe aracılık ederse, (şefâ'aten seyyieten) ona da o kötülükten bir pay vardır. Allah'ın her şeye gücü yeter"*¹⁵² Bir başka tarife göre ise şefaât "bir insanın bir başkasından kendisi dışındaki birine faydalı olmasını veya ondan bir zararı uzaklaştırmasını istemesi"¹⁵³ anlamını ifade eder.

İstîlâhî olarak farklı şekillerde tanımlanan şefaât kelimesi ile kastedilen şey "günahkarların affedilmeleri hususunda aracı olmak"¹⁵⁴ bir diğer tanıma göre şefaât; kıyamet gününde, kendilerine izin verilenlerin, suçların bağışlanması talebinde bulunmaları veya "azabı hak etmiş müminlerden cehenneme girmemeleri veya cehenneme girdikten sonra çıkarılıp cennete konulmaları şeklinde azabın kaldırılması"¹⁵⁵ manasında kullanılır. Mutezile kelimcileri bu anlamdaki şefaâtı kabul etmez. Çünkü Mutezile'ye göre azabı hak etmiş olanın azap çekmemesi Kur'an'da belirlenen "va'd ve veîd" ilkesine aykırıdır. Mutezile âlimleri

¹⁴⁹ Ahmet Erkol bu izah tarzını Müşebbihe ve Muattıla arasında orta yolu bulmaya yönelik bir doktrin olarak nitelendirmiştir. Bkz: Ahmet Erkol, agm, s. 91

¹⁵⁰ Eş'arî'nin sıfatlar konusunda 'bila keyf' yani 'nasıl olduğu açıklanamaz' izahını yapmada Hanbeliler'e başvurduğu ifade edilmiştir. Bkz: George F. Hourani, "Eş'arî", çev: Yrd. Doç. Dr. Fethi Kerim Kazanç, *OMÜİFD*, s. 14-15, Samsun 2003, s. 360

¹⁵¹ Muhammed b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut ty, 8/183

¹⁵² Nisa, 4/85

¹⁵³ Seyyid Şerif Cürcânî, et-Ta'rîfât, ty. yy, s. 167

¹⁵⁴ Ömer b. Muhammed en-Neseffî, Akâidü'n-Nesefiyye, yy, ty, s. 5

¹⁵⁵ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf, *el-Bahru'l-Muhîd*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992, c. I, s. 309

şefaati günahkar kullar için değil de, sevap ehli müminler için cennette derecelerinin yükseltilmesi şeklinde anlamışlardır.¹⁵⁶

Şefaati konusunu kısa bir şekilde ele alan İmam Eşarî, konuya muhaliflerinin dillendirdiği bir takım iddiaları zikrederek başlamaktadır. Bu iddialardan biri şefaatin cennete giren müminlerin derecelerini artırmaya yönelik olduğudur. Eşarî bu iddiayı 'Allah müminler için verdiği sözden geri mi dönecek ki onlar için şefaati edileceğinden söz edilsin; ya da Allah müminlere amellerinin karşılığında az mı mükafat verecek ki onların ecirlerinin yükseltilmesi yolunda şefaati edilsin', sözleriyle eleştirmektedir.¹⁵⁷ Bu bağlamda Eşarî Fâtır süresinin otuzuncu âyetini zikretmektedir. O, şefaatin olup olmayacağından ziyade şefaatin kimin için olacağı tartışmasını yapmaktadır. Şefaati kimler içindir? Günahkarlar için mi? Yoksa müminlerin fazilet ve derecelerini artırmak için mi? Eşarî ikincisini kabul etmenin Allah'ın müminlere verdiği sözden döneceğini kabul etmek anlamına geleceğini söyler. Ona göre şefaati, hatası olan, günahı olan, azabı hak etmiş kişiler için olacaktır ve bu kişilerin azabı kaldırılacaktır.¹⁵⁸ O, bu görüşünü doğrudan iki hadisle temellendirmektedir.¹⁵⁹ Bunlardan biri "Şefaatiim ümmetimden büyük günah işleyenler hakkındadır"¹⁶⁰ hadisidir; diğeri ise, "Allah cehennemde cezalarını çektikten sonra Hz. Peygamber'in şefaatiyle günahkarları oradan çıkaracaktır."¹⁶¹ hadisidir. Eşarî bu hadisler için herhangi bir yorumda bulunmamış, sadece bir kısmını zikrederek onlara atıf yapmıştır. Ancak şunu ifade edelim ki İbn Ebi'l-İzz (ö. 792/1390) büyük günah işleyenlere yönelik olan şefaati 'cehenneme girmiş olanların oradan çıkarılması' başlığı altında ele almıştır.¹⁶² Yani büyük günah işleyenlere yönelik şefaati onların cehenneme girdikten sonra oradan çıkarılmaları şeklinde tecelli edecektir.

¹⁵⁶ Emir Hüseyin, *Yenâbi'u'n-Nasîha fi'l-Akâidi's-Sahîha*, tahk: Murtaza el-Mahatvarî, Mektebetü Bedr, San'a 2001, s. 511, 512

¹⁵⁷ Eşarî, age, s. 159

¹⁵⁸ Eşarî, age, s. 160

¹⁵⁹ Eşarî, age, ay

¹⁶⁰ *Ebü Dâvud*, hno:4741, 4/379; *et-Tirmizî*, hno:2435, 4/625; *İbn-i Mâce*, hno:4310, 2/1441

¹⁶¹ *Buhari*, Fazlu's-süçüd, hno: 807, 1/160; *Müslim*, Ma'refetü tariki'r-rü'ye 81, hno:182, 1/163; Ahmed, *Müsned*, hno:156, 1/296

¹⁶² İbn Ebi'l-İzz, *Şerhu'l-Akâidi't-Tahâviyye*, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1988, s. 233

Şefaât konusundaki tartışma bu konu ile ilgili olarak rivayet edilen bazı hadislerden kaynaklanmaktadır. Zira bu hadisler Kur'an'a muhalif olması gerekçesi ile reddedilmektedir. İmam Eşârî ise bu hadisleri şefaât konusunda doğrudan delil olarak kullanmaktadır.

d. Kader

Kader geçmişte olduğu gibi şimdi de kelimelerin en problemli konularından biri olmayı sürdürmektedir. İnsan iradesinin sınırlarının tespiti hiç de kolay değildir. Tabii ki işi zorlaştıran hususların başında konu ile ilgili farklı anlamlara gelebilecek mahiyette olan âyet ve hadislerin anlaşılması ve yorumlanması problemi gelmektedir.

İmam Eşârî daha önce ifade ettiğimiz gibi eserini muhaliflerine cevap vermek amacıyla kaleme almıştır. Nitekim o, eserine 'Kader ile ilgili Rivâyetler' başlığı altında konuya hemen kader ile ilgili hadisleri zikrederek başlar ve sonunda "işte bunlar Kaderiyye'nin görüşünü batıl kılan delillerdir" der. Zira Kaderiye Allah'ın bir şey meydana gelmeden o şeyi bilmediğini iddia etmiştir. İşte bu hadis Allah'ın bir takım şeyler meydana gelmeden önce onlar hakkında tüm olacakları bildiğini göstermektedir.¹⁶³ Eşârî'nin Allah'ın kullarının durumlarını önceden bildiğine delil olarak zikrettiği hadis şudur:

İbn Mesud'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber bir gün onlara hitap etmiş ve şöyle demiştir: *Sizden birinizin annesinin kamında yaratılması kırk gece içinde gerçekleşir. Kırk geceden sonra (o varlık) alaka halini alır. Daha sonra yine kırk gece içinde bir et parçasına dönüşür. Daha sonra Allah bir melek gönderir. Meleğe dört şeyi yazması emredilir: Ecelini, rızkını, amelini, şaki mi said mi olacağını yaz.*¹⁶⁴

Eşârî şekavet ehline kendisini şekavete sürükleyecek olan amellerin kolaylaştırılacağını, saadet ehline de kendisini saadete götürecektir amellerin kolay kılınacağını ifade eder. Bu görüşüne delil olarak da şu hadisi zikreder: ¹⁶⁵

Hz. Ali şöyle demiştir: Biz Bâkî el-Gardak'ta bir cenazede idik. Hz. Peygamber geldi ve oraya oturdu. Onun yanında bir değnek vardı. Onunla yerin üstüne bir işaret koydu. Başı-

¹⁶³ Eşârî, age, s. 152

¹⁶⁴ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, (I-II, Beyrut 1403) XI, s. 123; Rabi b. Habib, *Müsned*, Beyrut 1415, hno: 805, s. 304; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, Beyrut ty, s. 38; Humeydî, *Müsned*, (I-II) Beyrut-ty, I, s. 69; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (I-VI) Mısır ty, I, s. 382; 414, 430; *Buhârî*, Bedü'l-Halk 6, hno: 3036, Enbiya 2, hno: 3154, Kader 1, hno: 6221, Tevhid 28, hno: 7016; *Müslim*, Kader 1, hno: 2643

¹⁶⁵ Eşârî, age, s. 154

nı kaldırdı ve “Hepinizin iyi ve kötü olduğu, cennet ve cehennemde oturacağı yer yazılmıştır” dedi. Orada bulunan biri “Ey Allah’ın elçisi! İçimizde iyi olacaklar said, kötü olacaklar da şaki olarak yazıldığına göre işlerimizi terk ederek yazgımızı beklesek olmaz mı? diye sordu. Hz. Peygamber: “Çalışınız, herkese ulaşacağı hedef kolaylaştırılmıştır. Cehennemliklere oranın amelleri çekici gösterilmiştir, cennetliklere varacakları yeri hak kazandıracak tutum ve davranışlar cazip hale getirilmiştir.” dedi ve ekledi “Ama bundan böyle her kim, elinde olandan verir, Allah’a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü tasdik ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz. Her kim de cimrilik eder, kendisini mustağni sayar ve en güzeli yalanlarsa, onu da en zor olana hazırlayacağız.”¹⁶⁶

İmam Eşarî Allah’ın olacak olanları önceden bildiğini ve bunları yazdığını, cennet ve cehennem ehlini yazdığını, onları iki grupta yarattığını, bir grubunu cennette bir grubunu da cehennemde var ettiğini belirtmektedir. Bütün zikrettiği hadislerin buna delil olduğunu da beyan etmektedir.¹⁶⁷ Onun delil olarak ileri sürdüğü hadislerden biri de Hz. Aişe tarafından rivayet edilen şu hadistir:

“Bir kişi cehennem ehlinden yazıldığı halde, cennete gideceklerin yaptıklarını uygular, ancak ölmeye önce döner, cehennemi gerektirecek bir davranış ve düşüncede bulunur da cehenneme düşer. Yine birisi cennet ehlinden olarak yazıldığı halde, cehennemliklerin yaptıklarını uygular, fakat ölmeye önce döner ve cenneti kazanacak bir tutum ve düşüncede bulunur da cennete yükselir.”¹⁶⁸

Eşarî’ye göre Allah cennet için oranın ehlini, cehennem için de yine oranın ehli insanları yaratmıştır.¹⁶⁹ Nitekim o, Hz. Peygamber’den rivayet edildiğine göre kaydıyla şu hadisi zikretmektedir: “Allah cennet için ehlini, cehennem için de ehlini yaratmıştır.”¹⁷⁰

¹⁶⁶ Ma’mer, *Câmi*’, XI, 115; Tayâlisî, *Müsned*, hno: 151, s. 22; Ahmed, *Müsned*, I, 157; *Buhârî*, Cenâiz 81 hno: 1296; *Müslim*, Kader 6; *Ebû Dâvûd*, IV, hno: 4994, s. 222; *et-Tirmizî*, (I-V) Beyrut ty, Sûretü ve'l-leyli izâ yağsâ 80, hno: 3344, V, 441

¹⁶⁷ Eşarî, age, s. 155

¹⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, hno: 118, 1/125; Humeydî, *Müsned*, hno: 126, 1/69; *Buhârî*, hno:3332, 4/133; İbn Hibban, Muhammed b. Hibban, *Sahih*, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1993, hno:346, 2/57; hmed, *Müsned*, hno:22836, 37/489

¹⁶⁹ Eşarî, age, s. 155

¹⁷⁰ *Müslim*, Kader 6, hno: 6719, 16/181; Ahmed, *Müsned*, hno: 25345, 7/298; *İbn Mâce*, Kader 10, hno: 85, 1/32

Eşarî'nin hadisleri yorumlama cihetine gitmediğini onların zahiri anlamlarına tamamen bağlı kaldığını görmekteyiz. Onun bu anlayışını yani hadisin tamamen zahiri anlamıyla istidlal ettiğini gösteren bir başka örnek de Hz. Aişe rivayetiyle gelen hadis hakkında söyledikleridir. İlgili hadis şudur:

Hz. Peygamber Ensar'dan bir gencin cenazesine namaz kıldırmak için çağırılmıştı. Hz. Aişe şöyle buyurdu: Müjdeler olsun ey Allah'ın Elçisi! Bu cennetin serçelerinden biridir. Zira o, hiçbir kötülük yapmamıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Ey Aişe! Allah tarafından babalarının sulbünde iken cennetlik bir topluluk vardır. Yine babalarının sulbünde iken cehennemlik olarak kılınan bir topluluk bulunmaktadır."*¹⁷¹ Eşarî bu hadisi zikrettikten sonra saadet onun ehli olan kişiler için önceden belirlenmiştir, şekavet de onun ehli olan insanların önüne geçerek onlar için önceden belirlenmiştir,¹⁷² demiştir.

Ona göre hadislerde gerçekleşen şeyler Allah'ın ezeli olan ilminde vuku bulması, ilâhî iradenin nüfuz etmesi ve rabbânî meşietin de tekaddüm etmesiyle meydana gelmiştir. Eşarî'nin bu görüşlerini dayandırdığı hadis şudur:

Abdullah b. Mesud'dan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Her birinizin yaratılışı şöyle olmuştur: İnsan, anasının karnında kırk günde şekillenir, sonra "Alaka" şeklini alır. Ardından bir çignemlik et olan mudgaya dönüşür. Genel olarak canlı bir nitelik kazandıktan sonra, Allah ona bir melek göndererek, ecelini, rızkını, işinin iyi veya kötü olacağını yazdırır. Ardından da cenine ruh üflenir. Buna göre Allah'a yemin ederim ki, içinizden biri veya bir kimse, cehennem ehlinin işini işler, öyle ki cehenneme girmesine bir kulaçlık mesafe kalır, fakat kitap öne geçer, cennet ehline yaraşır bir iş işler ve cennete girer. Bir başkası, cennet ehlinin işini işler, cennete girmesine bir iki kulaçlık bir mesafe kalır, fakat kitap öne geçer ve bu kimse, cehennem ehline yaraşır bir iş işleyerek cehenneme girer."*¹⁷³

¹⁷¹ Müslim, hno: 2662, IV, 2050; İbn Mâce, hno: 82, I, 32; Ahmed, Müsned, hno: 25742, 42, 482; İshâk b. Râhûye, Müsned, hno: 1016, II, 447

¹⁷² Eşarî, age, s. 157

¹⁷³ Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, (I-II, Beyrut 1403) XI, s. 123; Rabi b. Habib, Müsned, Beyrut 1415, hno: 805, s. 304; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Müsned, Beyrut ty, s. 38; Humeydî, Müsned, I, s. 69; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, s. 382; 414, 430; Buhârî, Bedu'l-Halk 6, hno: 3036, Enbiya 2, hno: 3154, Kader 1, hno: 6221, Tevhid 28, hno: 7016; Müslim, Kader 1, hno: 2643; Murat Arslan, "Kırk Gün Hadisinin İsnad ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Prof. Dr. Kâmil Çakın, AÜSBE, 2006

Eş'arî'nin Allah'ın her şeyi meydana gelmeden önce bildiğini ispat sadedinde delil olarak serdettiği hadislerin metinlerindeki problemleri görmezden geldiği görülmektedir. Nitekim rivayette insan iradesinin hiçbir önemi olmadığı, hatta iyi amellerin onun kurtuluşunu sağlayamayacağı için bir değer taşımadığı, işlediği günahların da bir anlamı olmadığı, cehennemlik işler yapmasına rağmen cennete gireceği ifade edilmektedir. Eş'arî açısından problem oluşturmayan bu durum, Amr b. Ubeyd için problem oluşturmuş ve bu hadis hakkında şu ağır değerlendirmeyi yaptığı kaydedilmiştir.

“Eğer bu hadisi A'meş söylerken işitseydim, onu tekzip ederdim. Zeyd b. Vehb söylerken işitseydim, ona cevap vermezdim. Abdullah b. Mesud söylerken işitseydim, kabul etmezdim. Peygamber bunu söylerken işitseydim, reddederdim. Allah böyle söylerken işitseydim, O'na da derdim ki: 'sen bu esas üzerine bizden misak almadın'¹⁷⁴

Eş'arî bu ve buna benzer rivayetleri zikrettikten sonra bu rivayetleri destekler mahiyette bazı âyetleri zikretmektedir. Daha sonra da bunların Allah'ın ilminin kuşatıcılığını gösterdiğini beyan etmektedir. Eş'arî'nin rivayetlerle muvafık olduğunu düşündüğü ayetler birebir rivayetlerle örtüşmemektedir. Daha açık ifadeyle ayetlerle rivayetler arasında bir mutabakat bulunmamaktadır. Örneğin, Eş'arî hadislerde insanların bir kısmının cennetlik diğer bir kısmının ise cehennemlik olarak yaratıldığını ifade etmekte ve bunu “bir grup cennette bir grup ta cehennemdedir” ayetiyle teyid etmektedir.¹⁷⁵ Ne var ki hadiste ifade edilen ve Eş'arî'nin de beyan ettiği durumla bu ayeti ilişkilendirmenin imkanı bulunmamaktadır. Ayet çok açık bir şekilde ahirette ilâhî sorgulamanın ardından insanların yaptıklarının bir karşılığı olarak bir kısmının cennette bir kısmının da cehennemde olacağını bildirmektedir. Oysa Eş'arî'nin rivayetlerden hareketle dile getirdiği şey ise önceden belirlenmiş bir şekilde bir kısım insanların cennetlik bir kısmının ise cehennemlik olduğudur. Bu ise insan hürriyetini tamamen ortadan kaldıran bir husustur. Eş'arî ise rivayetleri mutlak hakikatlermiş gibi takdim etmekte ve oldukça zorlama bir şekilde rivayetlerle ayetler arasında irtibat kurmaya çalışmaktadır. Oysa söz konusu rivayetler âyetlere aykırı olduğu gerekçesiyle bazı alimler tarafından reddedilmiştir.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Hansu, *Mutezile ve Hadis*, s. 261

¹⁷⁵ Şûra, 42/7

¹⁷⁶ Süleyman Ateş, “Kader”, *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1999, cilt: II, sayı: 19, 20, 21, s. 42-53

Eşarî'nin Allah'ın her şeyi önceden bildiğini ispat konusunda delil olarak zikrettiği hadisler muhtevaları itibarıyla insan hürriyetini tamamen ortadan kaldırıcı, insanın hiçbir iradesinin olmadığını gösteren ifadeler taşımaktadır. Nitekim bazı rivayetlerin içinde bizzat bu durum gündeme gelmiş ve Hz. Peygamber'e her şey Allah tarafından belirlenmiş ise çalışıp amel etmemize ne gerek vardır diye soran kişiye Hz. Peygamber "Çalışın, bir kimse ne için yaratılmış ise ona o şey kolaylaştırılır"¹⁷⁷ buyurduğu nakledilmiştir. Eşarî'nin bu rivayetler karşısındaki tavrı ise bu rivayetleri kesin ilim ifade eden tamamen doğru haberler olarak görmesidir. Rivayetlerin sübûtuyla ilgili bu yaklaşımının ötesinde Eşarî rivayetlerde yer alan ifadelere ise zahiri bir yaklaşım sergilemektedir.

Eşarî "Andolsun ki cin ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık"¹⁷⁸ ayetini zikrettikten sonra bu konuda Hz. Peygamber'den de Allah'ın cennet ve cehennem için özel halk kesimi takdir ettiğinin rivayet edildiğini söylemektedir. Yine benzer şekilde Eşarî Hz. Peygamber'den "Allah'ın kudretiyle yakalayıp bir avuç dolusu cennet için ve bir avuç dolusu da cehennem için olan halkı yakalayıp bir kısmını diğerinden ayırıp şekavet ehli üzerine azabı, saadet halkına da nimeti döndüreceği rivayet edilmiştir" demektedir.

Son tahlilde Eşarî *el-İbâne'nin* kader bölümünde neredeyse tamamen rivayetlere ve ayetlere ağırlık vermiş ve özellikle peş peşe zikrettiği rivayetlerle konuyu takdim etmiştir. O âdeta rivayetlerde her şey apaçık ortadadır dercesine rivayetlerle ilgili çok fazla yorum yapmamış ve onların zahiri anlamlarına bağlı kalınmasını arzu etmiştir. Eşarî Allah'ın bilmediği bir şeyi kulların bildiğini ileri sürmenin onun ilmi altına girmeyen bir hususu, kullarına nispet etmek anlamına geleceğini söylemektedir. Bu durum ise insanlara, Allah'tan bağımsız olarak güç, ve takdir yetkisi vermek anlamına geleceğini belirtmektedir. Ona göre bu Allah'a karşı bir iftira, yalan ve küstahlıktır.¹⁷⁹

Ancak muhaliflerinin görüşlerinin Allah hakkında nasıl bir inanç doğuracağına işaret eden Eşarî; her nasılsa kendi tarafından ileri sürülen görüşlerin nasıl bir Allah tasavvuru meydana getirdiği, nasıl bir insan iradesi ve hürriyeti oluşturduğu üzerinde durmamaktadır.¹⁸⁰

¹⁷⁷ *Buhârî*, Men İntezara hatta tüdfenü, hno: 4949, 6/171; *Müslim*, Ma'rifetü'r-rekateyn 54, hno: 2647, 40/2040

¹⁷⁸ A'râf, 7/179

¹⁷⁹ Eşarî, age, s. 157, 158

¹⁸⁰ Eşarî'nin azametli Allah tasavvuru ile insanı hiçe indiren görüşlerinin analizi için bk: Şehzad Kayser, "İkbal ve Schuon'a Göre Eşarilik" çeviren: Salih Sabri Yavuz, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fa-*

Özellikle muhtevaları problem içeren rivayetlere kesin ve katî bilgi muamelesi yapmakta ve onları tamamen zahirlerine göre anlamaktadır. Rivayetlerin içeriklerine yönelik tahlil ve tenki- de gitmediği görülmektedir.

Sonuç

1.Eş'arî'nin kullanımında hadis, haber, rivayet, Hz. Peygamber'in sözleri anlamında eş anlamlı kelimelerdir ve bu kelimelerin sünnet ile çok sıkı bir bağı vardır. Hatta sünnet ile özdeşler. Rivayet kelimesi en geniş anlamda hem Hz. Peygamber'den nakledilen sözler hem de sahabe ve tâbiün sözleri anlamında kullanılmaktadır. Bu durum hadisçilerin genel kullanımı dışında farklı bir kullanımdır.

2. Eş'arî'nin hadis, haber, rivayet kavramlarını sünnet ile ilişkilendirmesi onun itikâdî konularda hadislere yüklediği değeri göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Eş'arî hadis-lerin değerini sünnetin değerine bağlamaktadır. Sünnet bağlayıcıdır. Hadis de sünnettir. O halde hadis de bağlayıcıdır mantığı Eş'arî'nin el-İbâne'de yansıttığı mantıktır.

3. Eş'arî, hadisi itikâdî konularda delil olarak kullanmıştır. Ona göre hadisin itikâdî konularda bilgi ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu, 'itikâdî konularda âhâd haber delil olmaz' diyen cumhur-u ulemânın kanaati ile çelişen bir durumdur. Eş'arî mezhebinde haber-i vâhidin itikâdî konularda ilke olarak delil olamayacağını söylemesine karşın, uygulamada, geliştirilen bir takım usullerle bu ilke işlevsiz hale getirilmiştir.

4. Eş'arî'nin itikâdî konularla ilgili hadisleri sünnet ile ilişkilendirmesi en önemli problem olarak görülmektedir.

5.Hadisçilerin en azından tartışmalı buldukları hadisler uygulamada değer kazanmıştır. Bu da teori ile pratik arasındaki çelişkiyi göstermesi bakımından önemlidir.

6. Eş'arî'nin hadis yorumunda metnin zâhirî ve lafzî anlamını korumakta ısrarcı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yorumda Arap diline sıkı sıkıya bağlılığı ve ona yönelik vurgusu zihinlere İmam Şâfiî'yi getirmektedir.

kültesi Dergisi, 2004, cilt: XLV, sayı: 2, s. 317-326; Fethi Kerim Kazanç, Eş'arî Kelam Sisteminde Allah Anlayışı ve Doğurduğu Sorunlar, *Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu*, 2005, sayı: , s. 107-142

7. Ravilerin sika olmasından, rivayetlerin tariklerinin çok olmasından birer kriter olarak söz etmesine rağmen, o, bu kriterleri her hadiste uygulamamış; hatta zaman zaman oldukça zayıf hadisler kullanmaktan çekinmemiştir.

8. Hadis konusunda Eş'arî'nin *el-İbâne'sinde* oldukça dikkat çekici bir husus; onun hadis imamlarından özellikle Ahmed b. Hanbel'i zikrederek ona yönelik yüceltici sözler sarf etmesidir.

9. İmam Eş'arî, muhaliflerinin görüş ve düşüncelerinin itikatta açabileceği problemlerle ilgili endişelerini dile getirmiş; ne var ki kendi görüş ve düşüncelerinin açabileceği problemler üzerinde durmamıştır.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (I-VI) Mısır, ty

Ahmed, *Müsned*, Müessesetu'r-Risâle, yy., 1999

Ahmet Erkol, "Kelâmî Bilgi Yöntemi Olarak Cedel ve Cedel Yöntemini Kullanmada Eş'arî Örneği", *DÜİFD*, c.IV, s. 2, Diyarbakır-2002

Ahmet Keleş, Hadis İliminde İsnadın Otoritesi veya Akla Rağmen Hadis Okuyuculuğunun Çağdaş Bir Örneği "Recm Cezası" Çalışmasına Eleştirel Bir Bakış, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, cilt: IV, sayı: 1, s. 41-84

Beyhaki, *Şuabu'l-İmân*, tahk: Muhammed Avâme, Dâru's-Selef, ty

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, Beyrut ty

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *Sünen*, Vezâreti'l-Evkâf, Beyrut, ty

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf, *el-Bahru'l-Muhît*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992

Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (I-XIII) Dımeşk 1984

Emir Hüseyin, *Yenâbü'n-Nasîha fi'l-Akâidi's-Sahîha*, tahk: Murtaza el-Mahatvarî, Mektebetü Bedr, San'a 2001

Erkan Yar, Eş'arî ve Metodolojisi, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, c. X, s. 135-152

Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, tahk: Abbas Sabbâğ, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1994

-----, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev: M-Dalkılıç Ö-Aydın, Kabcacı Yay. İstanbul 2005

Fethi Kerim Kazanç, Eş'arî Kelam Sisteminde Allah Anlayışı ve Doğurduğu Sorunlar, *Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu*, 2005, sayı: , s. 107-142

George F. Hourani, "Eş'arî", çev: Yrd. Doç.Dr. Fethi Kerim Kazanç, *OMÜİFD*, s. 14-15, Sam-sun 2003

Hâkim el-Çüşemî, *Tahkîmu'l-Ukûl fi Tashîhi'l-Usûl*, tahk: Abdüsselam Abbas el-Vecîh, Müessesetü imam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, bs. I, San'a 2001

- Hayri Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu, Ankara 2000
- Humeydî, *Müsned*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I-II, Beyrut-ty
- Hüseyn Hansu, *Mutezile ve Hadis*, Kitâbiyât, bs. I, Ankara 2004
- Hüseyn Kahraman, *Matüridilikte Hadis Kültürü*, Bursa 2001
- İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Bombay, 1983
- , *Musannef*, tahk: Muhammed Avâme, Daru'l Kible, ty
- İbn Ebî'l-İzz, *Şerhu'l-Akâidetü't-Tahâviyye*, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1988
- İbn Hibban, Muhammed b. Hibban, *Sahih*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmâîl, *Tefsîru'l-Kur'ân*, tahk: Sâmî b. Muhammed, Dâru Tayyibe, yy. 1999
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *Sünen*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty.
- İbnu'l-Murtaza, *el-Bahru'z-Zahhar li-câmi'i'l-mezâhibi ulemâ'i'l-emsâr*, tahk: Yahya Behran es-Sa'di, (I-VI) Beyrut 2001
- İbrahim Çoşkun, "Hz. Muhammed'in Evrensel Mesajını Gölgeleyen Bir Âmil": "Usulu'd-Din"de Haber-i Vahid'in Delil Sayılması", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu*, 20-22 Nisan 2007 [*İslami İlimler Dergisi Yayınları*], 2007
- İshâk b. Râhûye, *Müsned*, (I-V) Medine 1991
- İsmail Hakkı Ünal, "Geleneksel Hadis Yorumunda Şarihin Hadisin Anlaşılmasına Katkısı", *İslâmiyât*, cilt: 10, sayı: 3 (temmuz-eylül 2007) Ankara, s. 89-111
- İsmail Şık, "Eşarî'nin Mutezile'den Ayrılımasının Nedenleri Üzerine Bir Deneme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, cilt: IV, sayı: 1, s. 283-310
- Kettânî, *Nazmü'l-Mütenâsir mine'l-Hadisi'l-Mütevâtir*, Beyrut 1987
- M. Sait Yazıcıoğlu, Eş'arî'nin Hayatı, *AÜİFD*, 1981, c. XXV, s. 457-476
- Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, I-II, Beyrut 1403
- Mahmud Tahhan, *Teysîru Mustalahi'l-Hadis*, Mektebetü'l-Maârif, bs. 8, Riyad 1987

- Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, tahk: Muhammed Züheyr b. Nâsir, Dâru Tavku'n-Necat, yy, 1422.
- Muhammed b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut ty
- Murat Arslan, "Kırk Gün Hadisinin İsnad ve Metin Yönünden Değerlendirilmesi", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Prof. Dr. Kâmil Çakın, *AÜSBE*, 2006
- Müslim b. Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, Dâru İhyâ-it-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, ty
- Nuri Tuğlu, Matürîdi Kelam Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi (basılmamış doktora tezi), Isparta 2003
- Ömer b. Muhammed en-Nesefî, *Akâidü'n-Nesefiyye*, yy, ty
- Rabi b. Habib, *Müsned*, Beyrut 1415
- Ramazan Biçer, *el-İbane ve Usûlü Ehlî's-Sünnet Eş'arî Akâidi*, Gelenek yayınları, İstanbul 2010
- Seyyid Şerif Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, ty. Yy
- Süleyman Ateş, "Kader", *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1999, cilt: II, sayı: 19, s. 42-53
- Şehzad Kayser, "İkbal ve Schuon'a Göre Eşarilik" çeviren: Salih Sabri Yavuz, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, cilt: XLV, sayı: 2, s. 317-326
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, yy. 2000
- Tâcüd-din es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kubra*, tahk: Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettah Muhammed, (I-X), yy. 1413
- Talat Koçyiğit, "Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ve Bir Risâlesi", *AÜİFD*, Ankara, 1960, cilt: VIII, sayı: s. 165-174
- , *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yay. bs. I, Ankara 1992
- Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Sahih*, Dâru İhyâ-it -Turâsî'l-Arabî, Beyrut, ty
- Yavuz Köktaş, "Kaderiyye ve Mürcie ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2003, cilt: I, sayı: 2, s. 113-143

Hadith and Sunnah at al-Ash'ari -A Sample of al-Ibana-

Citation / ©-Demirci, K. (2010). Hadith and Sunnah at al-Ash'ari -A Sample of al-Ibana-, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 10 (2), 45-86.

Abstract- *al-Ash'ari is one of the biggest scholar of Ahlus Sunnah Thought and he is founder of Ash'ariyye faction of Ahlus Sunnah School. Ash'ari was born in 260/873 at Basra and dead in 324/936 at Bağdad. Undoubtedly his most important work dealt with the ideas of belief and opinion by the work of al-Ibane. The work at the same time is the characteristics of a criticism to Bidat groups such as Mutazile and Kadariyya. Teherefore, this work has revealed a degree of Ash'ari distinguishers it is a piece of thought and method. Ash'ari uses the terms of hadith, al-Rivaye, al-haber in the same meaning in his work by al-Ibâne. Contrary to the general conclusion that the al-haber al-ahad could not be evidence in beliefs issues hadith is used as an evidence in his work. In addition, he interperate hadiths to be bound by strict of the text, in other words, the literal interpretaiton of choice is observed.*

Key words- *Hadith, Sunnah, al-Ash'ari, al-Ibana*